

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI

Pedagogická fakulta

Katedra českého jazyka a literatury

ZUZANA ŠINDLEROVÁ

III. ročník – prezenční studium

Obor: český jazyk a literatura se zaměřením na vzdělávání – anglický jazyk se zaměřením na vzdělávání.

HŘBITOVNÍ MOTIVY A MOTIVY SMRTI V DÍLE JANA NERUDY

Bakalářská práce

Vedoucí práce: Doc. Mgr. Igor Fic, Dr.

OLOMOUC 2010

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně a použila jen uvedených pramenů a literatury.

V Olomouci dne 14. 4. 2010

.....

vlastnoruční podpis

Děkuji panu Doc. Mgr. Igoru Ficovi, Dr. za pomoc při výběru tématu, trpělivost, poskytování rad a materiálových podkladů k práci.

1	ÚVOD	5
2	ŽIVOTOPIS JANA NERUDY	6
2.1	ŽIVOT J. NERUDY	6
2.2	DÍLO J. NERUDY	8
3	MALOSTRANSKÝ HŘBITOV	9
3.1	INSPIRACE J. NERUDY I JINÝCH AUTORŮ	9
3.2	HISTORIE A VZHLED HŘBITOVA	9
3.3	VÁŽENÉ OSOBNOSTI POCHOVANÉ NA MALOSTRANSKÉM HŘBITOVĚ	11
4	PŘÍSTUP K SMRTI A POHŘBÍVÁNÍ VE SPOLEČNOSTI.....	12
4.1	PŘÍSTUP K SMRTI A POHŘBÍVÁNÍ DO 19. STOLETÍ	12
4.2	PŘÍSTUP K SMRTI A POHŘBÍVÁNÍ V 19. STOLETÍ	15
4.3	POHŘEBNÍ ZVYKLOSTI A PŘIJÍMÁNÍ SMRTI DNES VERSUS V MINULOSTI.....	18
5	PŘÍSTUP JANA NERUDY KE SMRTI.....	20
6	POHŘEBNÍ MOTIVY A MOTIVY SMRTI V DÍLE JANA NERUDY	22
6.1	MOTIV POHŘEBNÍ, HŘBITOVNÍ A MOTIV SMRTI V <i>POVÍDKÁCH MALOSTRANSKÝCH</i>	22
6.1.1	<i>Pohřební dobové zvyklosti uvedené v povídkách</i>	22
6.1.2	<i>Malostranský hřbitov v povídkách</i>	24
6.1.3	<i>Podoba smrti a její přijímání v povídkách</i>	25
6.2	MOTIV POHŘEBNÍ, HŘBITOVNÍ A MOTIV SMRTI V POEZII	26
6.2.1	<i>Knihy veršů</i>	26
6.2.2	<i>Písně kosmické</i>	27
6.2.3	<i>Balady a romance</i>	28
6.2.4	<i>Prosté motivy</i>	28
7	HŘBITOVNÍ KVÍTÍ	30
7.1	NÁSTUP SBÍRKY	30
7.2	OBECNĚ O HŘBITOVNÍM KVÍTÍ.....	31
7.3	ROZBOR BÁSNÍ SBÍRKY HŘBITOVNÍ KVÍTÍ.....	32
7.3.1	<i>Oddíl Ze srdce</i>	33
7.3.2	<i>Oddíl Z divokých lásek</i>	35
7.3.3	<i>Oddíl Při zpuštěných strunách</i>	36
7.3.4	<i>Oddíl Ze hřbitova</i>	37
7.4	BÁSNĚ Z PŮVODNÍ SBÍRKY HŘBITOVNÍ KVÍTÍ	40
8	ZÁVĚR	45
	POUŽITÁ LITERATURA	46
	OBRAZOVÁ PŘÍLOHA	50
	<i>Příloha č. 1: Pomník zdobící hrob hraběte Leopolda Leonarda Thun-Hohensteina</i>	50
	<i>Příloha č. 2: Hroby zarostlé břečťanem</i>	50
	<i>Příloha č. 3: Náhrobek ve tvaru kříže</i>	51
	<i>Příloha č. 4: Náhrobek s křížem</i>	51
	<i>Příloha č. 5: Hrob „svaté holčičky“</i>	52
	<i>Příloha č. 6: Hrob Duškových, známých osobností v oblasti hudby a přátel W. A. Mozarta</i>	52
	<i>Příloha č. 7: Socha truchlící ženy</i>	53
	<i>Příloha č. 8: Hrob Jana Nerudy</i>	53

1 Úvod

Za téma, jež jsem si vybrala pro svou bakalářskou práci, vděčím panu Doc. Mgr. Igoru Ficovi, Dr. Byl to právě on, kdo mi vnuknul myšlenku rozpracování motivů smrti v díle některého českého spisovatele. Vzhledem k tomu, že jsem od začátku věděla, že chci svoji práci zaměřit na činnost představitele literatury z druhé poloviny 19. století či první poloviny 20. století a Jan Neruda do mého listu „vyvolených“ umělců patřil, nerozhodovali jsme se s panem docentem dlouho. Volba Jana Nerudy byla příjemným a slibným kompromisem nápadu symboliky smrti a podmínkou mnou vybraného autora.

Básníka Jana Nerudu si velice vážím. Ačkoliv ne vždy souhlasím se slovy v básních pronášejících pestrou škálu myšlenek, vždy mne nějak zasáhnou a zmínky o přírodě rozehrají v mé mysli živé obrazy. Jeho verše jsou pro mě synonymem citovosti, porozumění životu a zádumčivosti. Jsou srozumitelné i přes to, že v sobě obsahují bohatost zajímavých a leckdy originálních myšlenek. Stejně tak prozaik Jan Neruda mne velmi baví. K výřečnosti se v jeho povídkách připojuje i vtip, výtečný postřeh, smysl pro detail a psychologii, což je mi velmi blízké. Tematika náboženství a s ní úzce svázaná problematika smrti mne také již od dětství zajímá.

Protože Neruda byl smrtí tak trochu fascinován, má pro něj několikerý význam a v díle se objevuje opakovaně po celý jeho život, poskytuje tím tak široké pole působnosti pro potřebné zpracování.

Téma této závěrečné práce je poněkud netradiční, ale právě proto mě zaujalo a jsem ráda, že jsem měla možnost do něj více proniknout.

2 Životopis Jana Nerudy

„Básníci, spisovatelé, myslitelé, umělci nemívají zpravidla životopisu, neboť jejich knihy, jejich díla, jejich myšlenkové soustavy jsou jejich životem, jejich opravdová dobrodružství jsou dobrodružství vnitřní.“¹ Tato slova F. X. Šaldy z Šaldova zápisníku VIII z roku 1936 nelze užít na všechny spisovatele, ale život a dílo Jana Nerudy podtrhují skvěle.

2.1 Život J. Nerudy

Hlavní iniciátor almanachu *Máj* (společně s Vítězslavem Hálkem), Jan Neruda, se narodil 9. července 1834 v Praze v Újezdských kasárnách na rozhraní Smíchova a Malé Strany, kde ten čas jeho otec Antonín Neruda, kantýnský, bydlel se svou druhou ženou Barborou. Otec byl vysloužilý voják dělostřelec, matka posluhovačka. Po narození syna matka koupila domek v Zásmukách, kde rodina bydlela pár let. V roce 1838 Antonín Neruda dostal povolení bydlet v Praze, zřídil si trafikku v Ostruhové ulici (nyní ulice Nerudova) a rodina se natrvalo přestěhovala do Prahy, kde Jan Neruda strávil celý zbytek svého života. Nejprve bydleli ve známém domě U dvou slunců a v letech 1859-69 v domě U tří černých orlů.² Maminku malý Jan miloval. Byla k němu vždy vlídná, usměvavá, trpělivá, snažila se ho vést k víře. Otce měl také rád, ale nevycházel s ním nejlépe. Antonín Neruda, bývalý voják zvyklý na kázeň, byl přísný, nedokázal projevovat své city a mnohdy svému synovi vyčítal slovně i „ručně“ toulky a lenivost. Ovšem byl dobrým vypravěčem a malý Jan rád poslouchal jeho příběhy. Právě od něj Jan poprvé slyšel palčivá slova o tom, jaký je nespravedlivý rozdíl mezi lidmi a jaký těžký osud chudého člověka ho může čekat. Od otce se později dočkal nejedné ostré kritiky, když nedostudoval práva. Do otcovy smrti byli tito dva muži rozhádaní.³ Matka po manželově smrti převzala díky přímluvě Nerudy trafikku a zemřela asi dvanáct let nato. Po smrti své matky se Neruda odstěhoval nejdříve na Staré Město a poté bydlel až do své smrti na Novém Městě ve Vladislavově ulici.⁴ V závěru života trpěl častými vážnými nemocemi, ven mohl chodit už jen v doprovodu s veřejným posluhou a roku 1891 v důsledku potíží spojených s rozvíjející se rakovinou zemřel.

¹ SVOBODA, L., ŠALDA, F.X. *Odkazy pokrokových osobností naší minulosti*. 1. vyd. Praha: Svobodné slovo, 1967. s. 11.

² *Lexikon české literatury, M-O*. 1. vyd. Praha: Academia, 2000. s. 493.

³ KOVÁŘÍK, V. *Daleká, široká pole...* 1. vyd. Praha: Středočeské nakladatelství, 1984. s. 44-51.

⁴ KŘIVÁNEK, V. *Jan Neruda*. 1. vyd. Praha: Horizont, 1983. s. 11.

Jan Neruda prošel mnoha školami. 1841 nastoupil do školy u Sv. Víta na Hradčanech, ale už rok nato byl žákem německé školy na Malé Straně. Od roku 1846 studoval na malostranském německém gymnáziu a odmaturoval 1853 na Akademickém gymnáziu. Toto gymnázium znamenalo pro Nerudu jakýsi mezník. Jednak se zde začal stýkat se spolužáky literárně činnými jako byl V. Hálek, F. Schulz, A. Tollmann, jednak byla škola řízená V. K. Klicperou a žila „*vlasteneckým a kulturním ruchem*“, a nadto začal docházet do rodiny F. Holiny, kde poznal literární legendy K. J. Erbena a B. Němcovou.⁵ Důležitý moment pro „*vývoj lidský i umělecký*“ bylo pro mladého Janu Nerudu i setkání se s revolucí roku 1848. „*Jeho vlastenecké cítění smýšlení bylo prohloubeno o ideály lidské rovnosti a svobody.*“⁶ Po maturitě se přihlásil na právnickou fakultu, ze které odešel studovat filozofii. Ale ani tu nedokončil. Roku 1856 vstoupil do redakce pražského německého listu *Tagesbote aus Böhmen* a dále působil v „*Času, Hlasu, Obrazů života (1859-60), Rodinné kronice (1863), Květech (1865-67) a hlavně Národních listech (1865-91); 1883-91 řídil knižnici Poetické besedy.*“⁷ Od roku 1857 učil český a německý jazyk na ústavu Wotzelově, přednášel v Jednotě katolických tovaryšů a rok nato se stal „*suplentem češtiny na německé vyšší reálce*“.⁸ V 60. a 70. letech hodně cestoval. Navštívil Paříž, země u Jaderského moře, Uhry, Athény, Cařihrad, Jerusalems, Suez, Káhiru, Neapol, Řím, Vídeň, severní Německo.⁹

V lásce Jan Neruda neměl příliš štěstí. Na vině ale nebyl jeho nepřilíš lákavý vzhled. Neruda, byť nebyl hezký, přitažlivosti dosahoval svým charismatickým zjevem, vášní, jež ukazoval při tanci, a také svou myslí, slovy a vystupováním. Ženy si podmaňoval poměrně snadno, ale ani s jednou nezakotvil v manželství či společném životě. Jeho první láskou a dlouholetou přítelkyní byla Anna Holinová, dcera vlastence a „*komorníka generála řádu křižovníků s červenou hvězdou*“. Ale po deseti letech známosti vztah z existenčních důvodů a pro rostoucí lásku ke Karolíně Světlé ukončil. Jenže K. Světlá, ačkoliv citové a duševní porozumění bylo oboustranné, nakonec dala přednost manželovi. Velké vzplanutí vyvolala v Nerudovi také Terezie Marie Macháčková, patnáctiletá dcera průmyslníka a poslance. I ona mu sympatie oplácela. Bohužel se tato láska nijak nemohla vyvíjet dál, protože Terezie brzy nato zemřela. Další silnější cit pocítil k Anně Tiché, vzdálené neteři. Ovšem velký věkový

⁵ *Dějiny české literatury III.* 1. vyd. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1961. s. 141.

⁶ KRIVÁNEK, V. *Jan Neruda.* 1. vyd. Praha: Horizont, 1983. s. 12.

⁷ *Slovník českých spisovatelů.* 2. vyd. Praha: Libri, 2005. s. 478.

⁸ *Lexikon české literatury, M-O.* 1. vyd. Praha: Academia, 2000. s. 493.

⁹ SEDLÁČEK, F. *In memoriam Jana Nerudy.* Praha: Společný výbor Nerudových oslav v Národním divadle, 1941. s. 60.

rozdíl Nerudu odradil. Předčasně zemřela i herečka E. Bekovská, která Nerudovi vstoupila do života po A. Tiché.¹⁰

Jeho přáteli byli kupříkladu: operní pěvec Josef Lev, básník Vítězslav Hálek, spisovatel Jakub Arbes, básník Josef Václav Sládek, Josef Schulz, básník Josef Václav Frič, JUDr. Karel Sladkovský, dramatická umělkyně Otylie Sklenářová-Malá, vídeňský žurnalista V. K. Šembera a jeho žena, skladatel Bedřich Smetana aj.¹¹

2.2 Dílo J. Nerudy

Jako největší vlivy na jeho psychické i literární formování můžeme označit Nerudovy rodiče, chudobu, s níž se od malička Neruda potýkal, Prahu, dále romantické evropské literáty (především Heineho), české národní umělce (K. H. Mácha, K. H. Borovský, K. J. Erben, B. Němcová), jeho lásky (zvláště K. Světlá)... Nejrozsáhlejší oblast Nerudovy literární činnosti tvoří žurnalistika. Ta mu pomáhala přežít, vydělat si nějaké peníze. Jen fejetonů napsal přes dva tisíce. „*Sám Neruda sebral svou drobnou publicistickou tvorbu ze 60. a 70. let do pěťsvazkového výboru Fejetony, jehož jednotlivé svazky nazval Studie, krátké a kratší I., II. (1876), Žerty, hravé a dravé (1877), Menší cesty (1877) a Obrazy z ciziny (1872).*“¹² Do literárního povědomí se dostal vydáním sbírky poesie *Hřbitovní kvítí* (1857), jež byla impulsem pro vydání almanachu *Máj*. Následovaly sbírky *Knihy veršů* (1868), *Písně kosmické* (1878), *Balady a romance* (1883), *Prosté motivy* (1883), *Zpěvy páteční* (1896). Posmrtně vyšla *Knihy epigramů*. V prozaická tvorba se Neruda zaměřuje hlavně na povídky, kde zkoumá dopodrobna lidskou psychiku, často „*sociálních vyděděnců*“, jako to vidíme v *Arabeskách* (1864) nebo jeho vrcholném díle *Povídky malostranské* (1878). Neruda také napsal črty z cest *Různí lidé*.¹³ Na konci let padesátých vzniklo jeho divadelní dílo. „*Ani jeho veselohry, pokračující v klicperovské tradici, nebyly prosty hlubšího společenského obsahu.*“¹⁴ Nejznámější je hra *Francesca di Rimini* (1860). Roku 1880 bylo Nerudovi dokonce nabídnuto místo dramaturga příštího Národního divadla, ale odmítnul.¹⁵

¹⁰ *Lexikon české literatury, M-O*. 1. vyd. Praha: Academia, 2000. s. 493.

¹¹ NOVOTNÝ, M. *Rok Jana Nerudy: v datech, obrazech, zápisech a poznámkách*. Praha: Melantrich, 1952.

¹² *Slovník českých spisovatelů*. 2. vyd. Praha: Libri, 2005. s. 478.

¹³ *Lexikon české literatury, M-O*. 1. vyd. Praha: Academia, 2000. s. 494-5.

¹⁴ KŘIVÁNEK, V. *Jan Neruda*. 1. vyd. Praha: Horizont, 1983. s. 17.

¹⁵ NOVOTNÝ, M. *Rok Jana Nerudy: v datech, obrazech, zápisech a poznámkách*. Praha: Melantrich, 1952. s. 242.

3 Malostranský hřbitov

3.1 Inspirace J. Nerudy i jiných autorů

Důležitou roli v Nerudově díle hraje malý, ne příliš známý hřbitov zvaný Malostranský. Nebyl spisovateli jen velkou inspirací jak pro dílo básnické, tak pro prózu, ale i místem, které měl velmi rád a na které se často vracíval, protože zde pochoval jak své milované rodiče, tak i velmi blízkého přítele z mladistvých dob, Antonína Tollmanna. Ovlivněn atmosférou tohoto místa napsal Neruda svou první sbírku *Hřbitovní kvítí*, jeho stopy najdeme i v *Povídkách malostranských* (například povídka *Týden v tichém domě* či obzvláště povídka *Psáno o letošních Dušičkách*) a spojitost se hřbitovem se projevuje i v tíživé chvíli, kdy psal v básni z *Knihy veršů*: „*Hrob ten otcův, matčin, mým též hrobem bude, povedeme spolu hospodářství chudé.*“ Bohužel, osud tomu chtěl jinak a Nerudovy ostatky dnes spočívají na Vyšehradě spolu s ostatky dalších významných osobností.¹⁶

Toto místo ovšem nebylo inspirací jen Nerudovi, ale i dalším umělcům, výtvarníkům či známým spisovatelům. Tíživou a hrůzu nahánějící atmosféru hřbitova barvitě zobrazil ve svých romanetech Jakub Arbes, legendy, které se k opuštěnému hřbitůvku vázaly v hojném počtu, zase využila ve svém díle Eva Vrchlická či František Kožík.¹⁷

3.2 Historie a vzhled hřbitova

Malostranský hřbitov se nachází mezi Smíchovem a Košířemi, i když známější je pod označením „*hřbitov v Košířích*“. Jeho lokalita je vymezena ulicemi Duškovou, Plzeňskou, U Trojice a Erbenovou. Rozloha činí pouhých 2,2 ha. V roce 1680 byl hřbitov zřízen společně se špitálem při morové epidemii. V roce 1703 byla u něj vystavěna kaple sv. Rocha a roku 1715 kaple Nejsvětější trojice. Jako pohřebiště byl hřbitov využíván i při další morové ráně v letech 1713-14. Začátkem 19. století tu pak byl místo kaple Nejsvětější Trojice vystavěn nový kostel sv. Trojice podle plánů K. I. Dienzenhofera a kaple sv. Rocha do něj byla začleněna. Když vydal Josef II. edikt (1787) o zákazu pohřbívání uvnitř města kolem farních a filiálních kostelů, stal se tento hřbitov od 1. července 1787 pohřebištěm obyvatel města na levém břehu Vltavy – pro Malou Stranu a Hradčany a později i Smíchov.

¹⁶ MUDROVÁ, I. Prahou s otevřenýma očima. *NLN*, 2005, Praha. s. 32.

¹⁷ Tamtéž. Praha. s. 34.

Město se však rychle rozrůstalo, a tak se hřbitov brzy ocitl uvnitř obydlené části, což mělo za následek jeho uzavření v r. 1884.¹⁸ Na hřbitov přicházelo stále méně a méně pozůstalých, hroby přestaly být opečovávané, až je břečťan obrostl do té podoby, kterou dnes můžeme vidět. Po roce 1910 měl být hřbitov odstraněn, ovšem veřejnost i odborníci natolik protestovali, že k jeho likvidaci nedošlo. I tak toto místo podvakerát utrpělo újmu. A to v roce 1921 a 1951, kdy byla severní ohradní zeď posunuta a zbořena a ze severní části „*zmizely hroby a kaple sv. Rocha*“.¹⁹ Kvůli dřívějším projevům vandalismu je hřbitov už několik let veřejnosti nepřístupný a otevírá se jen párkrát do roka, například při Dušičkách či v rámci Dnů evropského dědictví.

Malostranský hřbitov byl postaven v klasicistním stylu s „*malebně rozmístěnou funerální plastikou*“²⁰. Je velice zvláštní a půvabný. Sama jsem ho navštívila - okouzlit mě svou atmosférou. Celé místo je jakoby ukryto pod korunami vzrostlých a mohutných stromů obrostlých břečťanem, který je téměř všude (viz příloha č. 2). Je škoda, že správci hřbitova více neprostřihávají okolí hrobů, jen cesty jsou tam dokonale udržované. Většina náhrobků už ani není vidět zpod zelené duchny, kterou vytváří po celém prostranství s hroby právě břečťan, a údaje o nebožtících jsou zašlé časem. Jen na několika málo hrobech, zvláště s pozlaceným rytím, je rozeznat, kdo je v nich pochován; jiná písma, pokud je už zelený koberec nepohltil, jsou nečitelná. Na zbylých náhrobcích je stejně jako čeština vidět i němčina, občas nápis v latině.

Z husté masy břečťanu se po celé ploše hřbitova tyčí častý motiv kříže, zvláště u náhrobků z železa či jiné slitiny. Některé bohatší hroby dosud uchovávají reliéfy tesané do kamene či mistrovské sochy. Zřejmě k nejznámějším pomníkům tohoto místa patří „*impozantní litinový pomník zdobící hrob hraběte Leopolda Leonarda Thun-Hohensteina, posledního panujícího knížete-biskupa pasovského*“,²¹ jenž proslul moudrostí a velkorysostí (viz příloha č. 1). Socha, k níž se váže legenda, zobrazuje biskupa v pokleku držícího knihu a každý, kdo se opováží do ní nahlédnout, zří datum svého vlastního úmrtí. Další, snad ještě známější sochou je masivní kamenný náhrobek tzv. „*svaté holčičky*“ vytvořený Josefem Maxem a znázorňující ležící dívku nevinně a blaženě se usmívající s rukama složenýma

¹⁸ PRAŽSKÁ INFORMAČNÍ SLUŽBA. *Památky: Malostranský hřbitov* [online]. c 1995, poslední revize 11. 3. 2010 [cit. 2010-03-29]. Dostupné z: <http://www.pis.cz/cz/praha/pamatky/malostransky_hrbitov>.

¹⁹ MUDROVÁ, I. Prahou s otevřenýma očima. *NLN*, 2005, Praha. s. 31-32.

²⁰ PETRASOVÁ, T. Utopie a pragmatismus osvícenské architektury: klasicistní hroby a hřbitovy. In *Fenomén smrti v české kultuře 19. století*. Praha: KLP, 2001. s. 69.

²¹ MUDROVÁ, I. Prahou s otevřenýma očima. *NLN*, 2005, Praha. s. 34.

na prsou. Kamenné tělíčko je zahaleno do rubáše a hlava je podepřena na polštáři (viz příloha č. 5). Nikdo přesně neví, co se dítěti stalo. Koluje ovšem pověst, že se nakláněla z okna pro hračku a vypadla. Dodnes můžete spatřit na jejím hrobě plno kamínků či květiny – říká se, že za takováto obdarování plní dětem jejich přání.²²

3.3 Vážené osobnosti pochované na Malostranském hřbitově

Leopolda Thun-Hohenstein, manželé Duškovi – pěvkyně, skladatel a virtuos, přítel W. A. Mozarta (viz příloha č. 6), spisovatel a básník Karel Jaromír Erben (v roce 1907 přenesen na Olšany), malíř Antonín Mánes, hudební skladatel Václav Jan Tomášek, stavitel Palliardi, František Ringhoffer, Karel Boleslav Štorch,²³ spisovatel Gustav Pflieger-Moravský, malíř Adolf Kosárek, rytec Vincenc Morstadta a další.

²² MUDROVÁ, I. Prahou s otevřenýma očima. *NLN*, 2005, Praha. s. 37.

²³ ATLAS ČESKA. Malostranský hřbitov [online]. c 2007, [cit. 2010-03-29]. Dostupné z: <http://www.atlasceska.cz/praha/malostransky-hrbitov/>.

4 Přístup k smrti a pohřbívání ve společnosti

„*Styl smrti napodobuje styl života, a to s ohledem na formu i na náhrobky.*“²⁴ Tuto větu pronesl ve své knize *Stručné dějiny smrti* Douglas J. Davies. Platnost smyslu toho výroku je nepopíratelná. Stačí se podívat na styl hřbitova, na náhrobky, na upravenost a umístění hrobů - každý bez výjimky získává z jeho pozorování nějaký pocit a ti zasvěcenější dokáží odhadnout dobu vzniku, společenské postavení pochovaných či jejich pozůstalých a další rysy tehdejší společnosti. Hřbitov je odraz doby dané společnosti, ve které byl zbudován, je jejím deníkem zachycujícím historicko-sociální, morální a náboženský vývoj.

4.1 Přístup k smrti a pohřbívání do 19. století

Budování hrobů a styl umírání úzce souvisejí s přijímáním smrti a s představami, co po ní následuje. Je nemožné říci s jistotou, jaký přístup k smrti a posmrtnému životu měli lidé před desítkami tisíci let, ale je nasnadě předpokládat jisté „*rituální činnosti*“, které často souvisejí s nějakým náboženstvím, a podle způsobu se zacházením s mrtvými lze odhadovat, že i při pohřbívání kladli důraz na sílu těla, která byla pro ně v životě důležitá. Mrtví nikdy nezůstávali v okolí živých lidí. Jakýsi silný popud dostat mrtvá těla z blízkosti žijících je jedna z „*nejinstinktivnějších součástí*“ lidského chování a většinou se pojí a „*řídí zvyklostmi, které dodržují formální vzorec rituálů. Rituál, jakožto sdílená forma vzorového jednání, se soustředí na významné společenské hodnoty a umožňuje vyjádřit, jak určitý národ vnímá svět a sebe sama.*“²⁵ Tendence ukládání mrtvol do země nebo kremace se v průběhu staletí střídaly, většinou v souvislosti s náboženskými představami, společenskými normami či podmínkami prostředí. O nejstarším přístupu k smrti Philippe Ariés napsal: „*Nejstarší smrt byla ochočená.*“²⁶ Znamená to, že lidé dříve smrt přijímali s klidem, byli s ní naprosto smířeni a dokonce dokázali odhadnout, že přichází, měli jakýsi šestý smysl pramenící ze silného sepejetí s přírodou a vírou v Boha. Když lidé pocítili brzkou smrt, ulehli „*tváří k nebesům, nohama k východu a s rukama zkříženými na prsou (...) další konání mělo slavnostní a obřadní povahu (...): vyznání víry, zpověď, odpuštění pozůstalým, zbožná ustanovení, jimiž se mají řídit, poručení duše Bohu a volba umístění hrobu.*“²⁷ Když se nad druhou částí těchto

²⁴ DAVIES, D. J. *Stručné dějiny smrti*. 1. vyd. Praha: Volvox Globator, 2007. s. 106-107.

²⁵ Tamtéž. s. 55.

²⁶ ARIÉS, P. *Dějiny smrti, díl 1.: Doba ležících*. 1. vyd. Praha: Argo, 2000. s. 44.

²⁷ Tamtéž. s. 32.

slov zamyslíme, nemůžeme si nevšimnout podobnosti s pozdější psanou závětí. Tuto ústní podobu můžeme považovat jako jejího předchůdce. Orientace hrobů byla dlouhou dobu na východ, k Jeruzalému.

Pohanské hřbitovy, kde bylo často použito sarkofágů, se nacházely ve volné krajině mimo vesnice a obydlí na jednotné určené ploše nebo kolem cest. Ovšem od 7. století se od tohoto zvyku upouštělo a hřbitovy vznikaly kolem nově zbudovaných kostelů. Později byla v pohřebních bazilikách pochovávána těla (nebo části těl) světců – svaté relikvie – kolem nichž se soustřeďovali nové a nové hroby, protože lidé měli velký zájem být pohřbeni co nejbližší svatých. Začalo se tedy pohřbívat také přímo v bazilikách a kostelech. Tato místa byla privilegovaná, dražší než na hřbitově, a tak tu byli pohřbíváni spíše bohatí občané. Ovšem děti i z těch nejlepších rodin končily na hřbitově, který sloužil právě pro děti obecně a pro chudý lid.²⁸

Ve středověku a raném novověku byla běžná manipulace s ostatky, kostmi mrtvých, které se nechaly na místě určeném nebožtíkem pár let, ale pak se přenesly do kostnic, aby se uvolnilo místo u svatých relikvií pro jiné. Na hřbitovech byly tehdy také společné jámy, určené nejen pro lidi nemocné, například při moru, pro odsouzené a degradované lidi, ale i pro ty nejchudší občany, kteří si nemohli dovolit hrob. Zajímavé je, že až do 17. století hřbitov platil nejen jako místo posledního odpočinku, ale zároveň jako veřejné prostranství, kde se lidé scházeli, procházeli, řešili duchovní i světské záležitosti. Byl hlučným místem, kde panoval „*shon a obchodní ruch*“. Hřbitovy obehnané zdmi měly jednu dobu dokonce platnost útočiště, azylu a v takovém případě zde přímo na hřbitově lidé bydleli. K tomuto účelu se i zakládaly hřbitovy, kde se nepohřbívalo. Takovéto prostranství zbudované vedle kaple či oratoře se vysvětilo.²⁹ Na přelomu 17. a 18. století nastala v pohřbívání změna. Kostely přestávaly být vyhledávaným místem k ukládání ostatků majetnými lidmi, místo toho se vracela tradice hřbitovu pod širým nebem.³⁰

Příchodem křesťanství (vlastně náboženství obecně) se lidé postupně odpoutávali od pohanských zvyků a pověr, od chápání člověka jako tělesné schránky, ze které v okamžiku smrti vyprchá život a nezůstane z ní nic. Smrt si vysvětlovali jako přechod do nebeské říše, věřili v očistec. Ostatně hroby dochované do raného středověku v podstatě svědčí o lidské potřebě „*zanechat památku. Vyjadřují přesvědčení, že mezi nebeskou věčností a pozemskou*

²⁸ ARIÉS, P. *Dějiny smrti, díl 1.: Doba ležících*. 1. vyd. Praha: Argo, 2000. s. 54-114.

²⁹ Tamtéž. s. 70-87.

³⁰ ARIÉS, P. *Dějiny smrti, díl 2.: Zdivočelá smrt*. 1. vyd. Praha: Argo, 2000. s. 57.

slávou existuje souvislost.“ Tento názor se ujal a byl typickým znakem v druhé polovině středověku a vyvstal znovu v 19.-20. století.³¹ Ovšem v mezidobí, a to zvláště začátkem novověku, se lidé odklonili od tohoto přesvědčení. Myšlenka posledního soudu byla vytlačena představou rozkladu těla a koncem fyzické skutečnosti. Toto uvědomění si nutné fyzické smrti „*vyvolalo dvě reakce: na jedné straně křesťanský asketismus, na straně druhé humanismus, sice dosud křesťanský, ale už tíhnoucí k zesvětštění.*“³²

Od poloviny středověku i obyčejní lidé (ne jen světcí a ctihodní občané) začínali pociťovat potřebu zachování památky a vyjití z anonymity. Náhrobní nápisy se totiž v době začínajícího křesťanství přestaly vyrábět, ale koncem 12. století je možné zaznamenat znovu jejich používání. Tato potřeba „*zachovat totožnost zesnulého (...) se zrodila přibližně v téže době jako ikonografie posledního soudu a náboženská povinnost pořídit závěť.*“³³ I přesto se hroby až do 18. století neoznačovaly příliš často. Na některých místech tomu ostatně bránil způsob hromadného pohřbívání a častý přesun ostatků. Z tohoto důvodu nebyly pořizovány ani žádné „*územní plány*“ hřbitovů, kde by byla zakreslena místa hrobů.³⁴ Co se týče náhrobků hřbitovních, ve starověku (křesťanském i pohanském) byly používány různě vysoké nadzemní hroby. Na tuto tradici zřejmě navazovali tvůrci svislých hrobů ve středověku. Ve středověku se objevil ale také nový druh náhrobku – vodorovný. Svislý hrob byl tehdy stavěn jako pomník mocných, kdežto „*plochý hrob měl vyjadřovat spíše pokornou poníženost (...) Ve 14.-16. století jej volili zůstavitelé, kteří chtěli v době monumentálních náhrobků prokázat svou pokoru. Protireformátoři (...) jej považovali za jediný přípustný hrob.*“ Naopak v 17.-18. století o něj projevil zájem pro jeho jednoduchost a nevýraznost nové společenské vrstvy, a to řemeslníci a rolníci.³⁵

V období středověku se vývoj náhrobků a ikonografie vyznačuje nepřilíšnou kolísavostí, tvary se plynule přeměňují, ovšem spíše jen v detailech. Nejčastějšími typy soch bylo „*zpodobení ležícího*“ a „*v kleče se modlícího zesnulého*“. Velmi rozšířeným motivem na hřbitovech se stal kříž. Zprvu sloužil hřbitovní kříž jako symbol pro všechny věřící z vesnice, obce, ovšem časem se rozšířil i na jednotlivé hroby a v 17.-18. století z této oblíby vznikl nový typ hrobu s křížem, původně určen pro světské a duchovní hodnostáře. Prvně se stal hrobem nižších společenských vrstev. Poté, „*když na individuální hrob získali nárok*

³¹ ARIÉS, P. *Dějiny smrti, díl 2.: Zdivočelá smrt*. 1. vyd. Praha: Argo, 2000. s. 265.

³² Tamtéž. s. 163.

³³ Tamtéž. s. 268-269.

³⁴ Tamtéž. s. 101.

³⁵ ARIÉS, P. *Dějiny smrti, díl 1.: Doba ležících*. 1. vyd. Praha: Argo, 2000. s. 293.

i chudí“, byl nejrozšířenější právě u této sorty lidí. Časem se tento typ hrobu vyskytoval i u vyšších společenských vrstev, ať už kvůli opravdové pokorné víře, nebo jen pro okázalé gesto pokory (přání jednoduchosti a její předstírání bohatými v 16.-17. století proniklo i do závěti v souvislosti se samotným pohřbem, dokonce o sto let později „zůstavitelé“ často nechali průběh pohřbu na vykonavatelích závěti³⁶). V 18. století se začaly vynořovat také na náhrobcích vytesané symboly různých řemesel, jejichž majitelé tak dávali najevo hrdost na své zaměstnání.³⁷ Znaky nebožtíkova zaměstnání lze nalézt i na Malostranském hřbitově, i když jen řídko. Dalším často používaným symbolem na hrobech byla kostra, kostlivec nebo jen lebka a holenní kosti. Kostlivci bývaly někdy doplněny i o další znamení jako kupříkladu přesýpací hodiny. Od 17. století ztrácí veřejnost pocit hrůzy z těchto symbolů smrti a nahrazuje ji strach spíše z beztvarych duchů a temných stínů.³⁸ Významným okamžikem v historii pohřbívání je rok 1787, kdy Josef II. Vydal edikt „o zákazu pohřbívání uvnitř města kolem farních a filiálních kostelů. Vývoj probíhal však velmi pomalu a je zajímavé například v Praze, že doba zřizování nových hřbitovů a úplné rušení starých připadá na osmdesátá léta 19. století. Do té doby fungovaly hřbitovy založené zejména za morových epidemií a zřizované z důvodů hygienických za hradbami.“³⁹

4.2 Přístup k smrti a pohřbívání v 19. století

Na začátku 19. století se začíná měnit vzhled hřbitovů a jejich velikost v důsledku zákazu pohřbívání těl nad sebe a zákazu otvírání a znovu používání hrobů před uplynutím pěti let. Je jasné, že se hřbitovy tímto musely výrazně zvětšit.⁴⁰ Už v baroku se setkáváme s uspořádáním hřbitova podle sociálního postavení zesnulých, ovšem v devatenáctém století se toto pojetí rozšířilo na nesčetné množství hřbitovů. Dokonce byl brán ohled také na náboženské přesvědčení, můžeme totiž najít hřbitovy vydělující se na katolickou a židovskou část.⁴¹ Mění se vyhledávanost některých částí hřbitova. Dříve totiž byla místa okrajová u zdí neoblíbená; zde se většinou „pohřbívali sebevrazi a nositelé nečestných povolání“. Později, když střed svatostánku, oltář se symbolem svátosti, zanikl, okrajové části se staly vyhledávanými místy, protože „vhodnou funerální architekturu lze postavit, když je

³⁶ ARIÉS, P. *Dějiny smrti, díl 2.: Zdivočelá smrt*. 1. vyd. Praha: Argo, 2000. s. 41-43.

³⁷ ARIÉS, P. *Dějiny smrti, díl 1.: Doba ležících*. 1. vyd. Praha: Argo, 2000. s. 294-330.

³⁸ ARIÉS, P. *Dějiny smrti, díl 2.: Zdivočelá smrt*. 1. vyd. Praha: Argo, 2000. s. 47.

³⁹ BENEŠOVÁ, M. *Funerální architektura v tvorbě českých architektů druhé poloviny 19. století*. In *Fenomén smrti v české kultuře 19. století*. Praha: KLP, 2001. s. 92.

⁴⁰ ARIÉS, P. *Dějiny smrti, díl 2.: Zdivočelá smrt*. 1. vyd. Praha: Argo, 2000. s. 265.

⁴¹ DAVIES, D. J. *Stručné dějiny smrti*. 1. vyd. Praha: Volvox Globator, 2007. s. 122.

*hrob umístěn tak, že vybočuje z množství ostatních. Zvyk stavět okázalé hrobky u hřbitovních zdí se zachoval dodnes.*⁴² V Čechách i na Moravě najdeme také jedinečně architektonicky tvořené hřbitovy, ale u nás šlo více o umělecký prožitek než vědomé dělení zesnulých podle sociálních vrstev.

Na přelomu 18. a 19. století se udála důležitá věc; bylo povoleno zakládání soukromých pohřebišť, a tak spravování hřbitovů připadlo i na magistráty. Ačkoliv o pár let později císař František Josef I. opět svěřil pravomoc nad hroby do rukou církve, některá nově zbudovaná pohřebiště už vysvěcena nebyla.⁴³ V devatenáctém století se začíná také prosazovat nový typ „*pohřebišť jako krajinných zahrad a lesních hřbitovů*“. Toto pojetí je inspirováno tehdejší prosazující se představou smrti jako spánku. Postupná „*odluka církve a hřbitova znamená pro obce nutnost stavby obřadní síně pro různé typy smutečních obřadů. Zvláštností jsou krematoria pro pohřeb žehem, která se v průběhu 19. století chápou jako vědomé proticírkevní hnutí, organizované prostřednictvím samostatně zřizovaných pohřebních spolků.*“⁴⁴

Vzhledem k tomu, že se lidé i vyšších společenských vrstev nechávali později pohřbívat na hřbitově, oplýval hřbitov 19. století rozličnými sochami, reliéfy na náhrobcích a jinými architektonickými prvky (často nesoucími barokní kořeny), jež bylo možné spatřit dříve spíše v chrámových interiérech. Už od 17. století se kříž na hřbitově uplatňoval stále více, ale až od poloviny 19. století může být označován jako dominující typ náhrobku.⁴⁵ Kříž je i ústřední tvar náhrobku na Malostranském hřbitově (viz příloha č. 3 a 4), kde lze na několika hrobech sledovat i zajímavý vytesaný obraz srdce, kříže a kotvy - symboly lásky, víry a naděje. Rozšířeným motivem sochy byla například „*ženská postava truchlící nad svou smrtelností*“⁴⁶ (viz příloha č. 7). Stavění pomníků se stalo pravidlem a počátkem 19. století se na nich začínala objevovat sdělení o ctnostech zesnulých, například formou básně.⁴⁷ V této

⁴² JÖCKLE, C. *Memento mori: Historie pohřbívání a uctívání mrtvých*. 1. vyd. Praha: Knižní klub a Balios, 2000. s. 33.

⁴³ VLNAS, V. Druhý život barokního pohřbu. In *Fenomén smrti v české kultuře 19. století*. Praha: KLP, 2001. s. 14-17.

⁴⁴ JÖCKLE, C. *Memento mori: Historie pohřbívání a uctívání mrtvých*. 1. vyd. Praha: Knižní klub a Balios, 2000. s. 14.

⁴⁵ VLNAS, V. Druhý život barokního pohřbu. In *Fenomén smrti v české kultuře 19. století*. Praha: KLP, 2001. s. 17-20.

⁴⁶ JÖCKLE, C. *Memento mori: Historie pohřbívání a uctívání mrtvých*. 1. vyd. Praha: Knižní klub a Balios, 2000. s. 24.

⁴⁷ LORENZOVA, H. Český biedermeier a náhrobní poezie. In *Fenomén smrti v české kultuře 19. století*. Praha: KLP, 2001. s. 155.

době se také poprvé setkáváme s dědičným právem na hrob, které dosud existovalo jen ve zcela výjimečných případech.⁴⁸

Umřít doma v kruhu rodinném byl pro lidi ideální odchod ze světa a do poloviny dvacátého století tak umírala většina. Těla mrtvých pak zůstávala do pohřbu doma a s jejich přípravou na pohřeb pomáhali rodině i lidé z okolí. V průběhu devatenáctého století začali své služby poskytovat také pohřební profesionálové.⁴⁹ Péče o ostatky tak „přechází z tradičních cechů a náboženských bratrstev na specializované pohřební ústavy“.⁵⁰ Pohřeb středního stavu měl být „důstojný, avšak nikoliv marnotratný“. Proto také pohřební průvody byly méně okázalé a více uzavřenější do počtu a výběru lidí než v baroku. Spíše než vnějškový honosný dojem se předpokládalo citové dojetí. I tak ovšem bylo z průvodu znát, jaké měl mrtvý společenské postavení za jeho života, ať už podle počtu účastníků se lidí nebo podle „pohřebních rekvizit“. Nemajetného občana „nesli ke hrobu na ramenou nejbližší přátelé a za rakví kráčela rodina plus několik blízkých“. V kontrastu s tímto obrazem byly pohřby mocných a bohatých, jejichž honosný průvod se ulicemi procházel třeba i pár hodin a účastnilo se ho i služebnictvo zemřelého, někdy dokonce lidé ze „špitálů a chudobinců“. Ozdobení pohřebních vozů, uniformy zřízenců, drobné motivy na lucernách aj., to vše se často vrací k barokním vzorům. Pohřeb v té době „představoval úchvatné divadlo“. Zvláště pohřeb významných osobností, jejichž balzamovaná těla mohla být vystavována „k všeobecnému oplakávání“ při chladném počasí delší čas různě po kostelech.⁵¹

Dříve se dojetí ze smrti blízkého potlačovalo, ovšem v devatenáctém století nastala jakoby „citová revoluce“. Loučení se s mrtvým odhodilo ráz obřadnosti a probíhalo spíše jako „spontánní výraz žalu“. Lidé začali pociťovat odchod blízkých za nesnesitelný a dávali to najevo. „Pozůstalé však trápilo fyzické odloučení od zesnulého, nikoli už sama smrt.“⁵². V důsledku této citovosti devatenácté století zažilo převrat v pohledu na posmrtný život. Kupříkladu na peklo už v té době nevěřila většina lidí. Představa záhrobí se ze spícího těla čekajícího na poslední soud nebo nanebevzetí nesmrtelné duše nyní změnila na místo, kde se lidé po smrti opět shledají a obnoví se jejich „pozemská citová pouta“. V romanismu, stylu z poloviny devatenáctého století, ani chápání Boha neuniklo novátorství vlivem

⁴⁸ ARIÉS, P. *Dějiny smrti, díl 2.: Zdivočelá smrt*. 1. vyd. Praha: Argo, 2000. str. 267.

⁴⁹ DAVIES, D. J. *Stručné dějiny smrti*. 1. vyd. Praha: Volvox Globator, 2007. s. 75.

⁵⁰ VLNAS, V. Druhý život barokního pohřbu. In *Fenomén smrti v české kultuře 19. století*. Praha: KLP, 2001. s. 17.

⁵¹ Tamtéž. s. 16-18.

⁵² ARIÉS, P. *Dějiny smrti, díl 2.: Zdivočelá smrt*. 1. vyd. Praha: Argo, 2000. s. 378.

„osvícenského deismu. Občas (Bůh) byl zaměňován s všeobjímající Přírodou, v níž vše zaniká a znovu vzniká“⁵³.

4.3 Pohřební zvyklosti a přijímání smrti dnes versus v minulosti

Hlavní změnu vidíme v přijímání smrti. Zatímco dnes považujeme náhlou smrt, například ve spánku, za šťastnou, kdysi taková smrt byla brána jako „prokletá“⁵⁴, protože se na ni nemohli lidé nijak připravit, nemohli se pomodlit za svou duši a vyzpovídat se ze svých hříchů. Také více brali jako samozřejmost, že Bůh či příroda jim dali život a na konci své životní pouti musejí do ní znovu ulehnout. Navíc pro mnoho lidí byla smrt a idea odpočinku s ní spojená vytouženým okamžikem, zvláště pro chudé vrstvy, které tvrdě pracovaly po celý svůj život. Dnes by lidé příchodí smrt jen těžko rozeznali, a i kdyby ano, neměli by tu oddanost se jí poddat, ale šli by do nemocnice a doufali, že ji oddálí. Dnes je v podstatě nemyslitelné zemřít obklopen spoustou lidí jako dříve, protože poslední chvílky života stráví drtivé procento lidí v nemocnici ve snaze smrt oddálit co nejvíce je to možné. Mizení rituálů spojené s umíráním v souvislosti s rozšířením smrti na nemocničním lůžku je druhou velkou změnou, kterou sledujeme ve vývoji umírání. Zajímavé je, že dnes jsou většinou z aktů okolo smrti děti vynechány, což nebývalo obvyklé. „Naopak měly být umírání přítomné z důvodů didaktických“⁵⁵.

Typ náhrobku s křížem se požívá dodnes, a to i v ateistických oblastech. Kříž totiž na sebe obecně vzal symbol smrti. Už v sobě neskrývá jen poselství zmrtvýchvstání Krista, ale celkově znamená i pro lidi bez víry naději, jakýsi ochranný symbol. Změna nastala i ve stylu epitafů. „Dlouhé básně a nekonečné chvalo zpěvy se vytratily, osobní údaje prořídly. Jen oslovení zůstala stejná. (Na přelomu 19. a 20. století) Rostl počet pozůstalých, kteří chtěli vytesat rozloučení na náhrobky, a žánr kýčovatěl.“⁵⁶ Dnes už běžně nabízejí pohřební ústavy naprosto konvenční, všední, často frázovitě formulky. Ačkoliv krematoria byla známa už během 19. století, až v 50. a 60. letech 20. století začala být velmi rozšířená.

⁵³ Tamtéž. s. 214-215, 379.

⁵⁴ ARIÉS, P. *Dějiny smrti, díl 2.: Zdivočelá smrt*. 1. vyd. Praha: Argo, 2000. s. 347.

⁵⁵ VLNAS, V. Druhý život barokního pohřbu. In *Fenomén smrti v české kultuře 19. století*. Praha: KLP, 2001. s. 15.

⁵⁶ ARIÉS, P. *Dějiny smrti, díl 2.: Zdivočelá smrt*. 1. vyd. Praha: Argo, 2000. s. 280.

Protože v krematoriích často byly kaple nebo sály pro bohoslužbu, „v jistém smyslu tak nahradila kaple a kostely a v souvislosti s tradičními lokalitami napomohla přesunu smrti“⁵⁷.

Další velkou změnu představuje skutečnost, že v dnešní době se pohřební průvody už nekonají. A není to výraz nedostatku finančních prostředků, jak by to bylo chápáno dříve. Tehdy měli lidé k pohřbům odlišný přístup; průvody byly věcí zcela běžnou až téměř nutnou, ať už šlo v průvodu truchlících hodně nebo jen několik osob. Dělo se tak z části i proto, že nebožtíci v drtivé většině umírali či zemřeli náhle doma. Ať už lidé příbuzní, přátelé nebo najaté ženy vždy mrtvé tělo umyli a připravili na pohřeb, který se konal několik dní po úmrtí. Tělo se nikam nepřenášelo do krematoria nebo pohřebního ústavu jako dnes. A takto připraven byl nebožtík položen do truhly ležící na márách a ručně či později v pohřebním voze projížděl vůz s truhlou ulicemi až na hřbitov, často si průvod vybíral tu nejdelší možnou cestu ke hřbitovu. Pozůstali jeli v přistavených fiakrech za pohřebním vozem, nebo ti chudší šli za nimi pěšky až na hřbitov, kde se vykonala ceremonie, mše, modlitba za zemřelého a jeho uložení do země. Dnes se sjíždí lidé na pohřeb k hřbitovu zvlášť; už to není ceremonie, ale jakési co možná nejrychlejší odbytí posledního rozloučení se s mrtvým.

⁵⁷ DAVIES, D. J. *Stručné dějiny smrti*. 1. vyd. Praha: Volvox Globator, 2007. s. 76.

5 Přístup Jana Nerudy ke smrti

Podle sbírky *Hřbitovní kvítí* se zdá, že Jan Neruda vidí smrt jako konečnou stanici života, jako neměnnou skutečnost, že už člověk není. Je to zvláštní k jeho době, kdy křesťanství a víra v Boha obecně ještě stále měly silný ohlas a lidé více méně brali nebe jako skutečnost a místo, kde po smrti budou dlít. Také bychom mohli předpokládat víru v náboženství z rodinného prostředí. Nerudova milovaná „*matička*“ byla silně věřící křesťanka. Ale v jeho básních a povídkách nenacházíme silnější náznak či osobní přesvědčení o existenci života po životě, i když zmínka o samotném Bohu zde párkrát figuruje.

O tom, že Jan Neruda už od dětství si k víře nevypěstoval bližší vztah, svědčí i slova Vladimíra Kováříka: „*Ale Jeník nebyl zbožný chlapec. Náboženství mu bylo jedním ze školních předmětů, které ho nejvíc nudily svou suchopárností a odpuzovaly množstvím stránek německé učebnice.*“⁵⁸ Zároveň však shledáváme, že se smrti Neruda přesto nijak nebojí. Chvillemi se v některých básních zdá, že ji snad až vyzývá a přivolává. Například píše: „*Až umru, přátelé, kéž je to dnes,*“⁵⁹. Hraje si s myšlenkou, jaké to může být... J. Špičák ve své publikaci uvedl: „*Vzrušoval jej (...) vztah pozemského života se „životem“ posmrtným. (...) Věčné, vždy obnovující se jaro národa, stále se obnovující sílu v něm viděl v nedílném celku mrtvých, živých, nenarozených, v jejich věčném dialogu.*“⁶⁰ Smrt bere spíše jako smíření než jako stav, kterého by se člověk měl bát, což také odpovídá tehdejší době, i když u Nerudy je toto zdání ještě umocněno citlivostí, s níž o smrti píše v básních, ve kterých cítíme i jeho klid a mír při myšlence na ni. Klid a mír, jehož se mu v životě nedostávalo. V *Křížovatkách Nerudovy poezie* se dokonce dočítáme, že jednou na smrt básník vážně pomýšlel. „*V tragickém dopise A. Holinové ze 23. 1. 1858 není perspektiva sebevraždy nereálná.*“⁶¹ Ale lze jen těžko uvěřit, že by svoje záměry proměnil ve skutečnost a zanechal tím svou tolik opěvovanou matku samu své chudobě.

Naproti tomu v *Malostranských povídkách* emotivnost a pohnutí vůči smrti nepocítujeme. Neruda figuruje jen jako vnější pozorovatel, který popisuje nešťastné události, avšak udržuje si od nich citový odstup. Proto je díky způsobu popisu těchto protivenství těžké rozpoznat autorovo osobní stanovisko ke smrti a k tomu, co po ní přijde. V básních několikrát zaznamenáváme, že Neruda upřednostňuje malý, skromný pohřeb bez přítomnosti velkého

⁵⁸ KOVÁŘÍK, V. *Daleká, široká pole...* 1. vyd. Praha: Středočeské nakladatelství, 1984. s. 60.

⁵⁹ NERUDA, J. *Básně.* 1. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1956. s. 257.

⁶⁰ ŠPIČÁK, J. *Čtení o Janu Nerudovi.* 1. vyd. Praha: Melantrich, 1985. s. 50.

⁶¹ KRÁLÍK, O. *Křížovanky Nerudovy poezie.* 1. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1965. s. 29.

počtu lidí, a to nejlépe někde v lese. Zde můžeme pozorovat vliv romantismu. Nejen v těchto básních je znatelný jeho silný vztah k přírodě. Netouží být pochován někde v neosobní kryptě či ve velkém kamenném hrobě na hřbitově blízko kostela, nýbrž seznává zemi, půdu jako přirozené místo, kam se lidé navrací, když v nich vyhasne život. Jeho představa posledního odpočinku by měla zřejmě korespondovat s konkrétním prožitým životem, s jeho příjemnými, ale i stinnými stránkami, jež provázely Nerudu více než on sám chtěl, kupříkladu samota a nenaplněná touha po životě vedle ženy. A tak by nejraději ulehl někde v „*temném lese*“, kde by i po smrti „*o samotě dlel*“. Tato představa hrobu je ovšem jen idealistické přemítání, protože je v rozporu s jeho jiným přáním ulehnot vedle svých rodičů na Malostranském hřbitově. F. Sedláček naopak vzpomíná jinou představu, jíž si jako už postarší básník trpící častými nemocemi vysnil. „*Jeho mrtvé tělo bylo by poseto kvítím, naloženo na zvláštní smuteční loď na Vltavě, projíždělo by od starobylého Vyšehradu naposled Prahou.*“⁶²

Z Nerudova díla je patrné zaujetí pro hřbitovy. Ovšem, nejvíce se zmiňuje o hřbitově, kde leží jeho blízcí, ale rád se procházel i po jiných hřbitovech. A to nejen pro jejich krásu, nýbrž také s cílem si připomenout významné osobnosti našich dějin a literatury, o čemž svědčí Nerudův článek *Na Volšanském hřbitově*, který pod zdáním pouhé procházky skrývá jasný politický záměr, kdy poukazuje na hroby významných spisovatelů. Mimo jiné v něm upozorňoval na pomníkem neoznačený hrob Čelakovského (tuto skutečnost Neruda řešil a připomínal dlouhou dobu, než náhrobek byl opravdu postaven). Nerudův příspěvek okomentoval Jan Thon v časopise *Česká literatura*.⁶³ Ve fejetonu *Národních listů* z března 1881 napsal: „*Také mrtvá těla našich velikánů jsou kusem národního bohatství. Hroby jsou výmluvny.*“⁶⁴

⁶² SEDLÁČEK, F. *In memoriam Jana Nerudy*. Praha: Společný výbor Nerudových oslav v Národním divadle, 1941. s. 135.

⁶³ THON, J. Ohlas Nerudova článku „Na Volšanském hřbitově“. *Česká literatura, časopis pro literární vědu*, 1954, roč. 2, č. 4. s. 372.

⁶⁴ NOVOTNÝ, M. *Rok Jana Nerudy: v datech, obrazech, zápisech a poznámkách*. Praha: Melantrich, 1952. s. 52.

6 Pohřební motivy a motivy smrti v díle Jana Nerudy

V díle slavného spisovatele a básníka Jana Nerudy se smrt a pohřeb vyskytuje poměrně často. Zdá se jí přímo fascinován. Nejvíce jej provází v počáteční tvorbě, kdy jako mladý člověk a začínající literát smrt vnímal coby prostředek k revolučním názorům a pobuřujícím (v té době) veršům s politickým a trochu útočným podtextem. Samozřejmě i tehdy vznikaly básně o smrti a pohřbu zcela postrádající takovouto skrytou myšlenku a vyjadřující čistou reflexi při pohledu na pohřební průvod či při myšlence na lidi, kteří ho již opustili, nebo na život nutně směřující k zániku. Ale těchto „čistých“ básní je menšina. V pozdějším věku jeho poezie více zlyřičtěla, autor jako by dozrál, dospěl a své protesty píše více s rozmyslem, srdcem, které vystihne podstatu a udeří na správnou strunu snad účelněji než pichlavá motta. Tématika smrti se tudíž proměňuje v onom duchu uklidnění, ale stále je živoucí; méně je používána ke kritice a více k rozjítření srdcí. Jak uvedl Josef Hora ve své knize *Poesie a život*: „*se stoupající zralostí věku se vyrovnával (Neruda) stále bezpečněji s chmurami, jež zavalily zcela drsného skeptika z doby "Hřbitovních písní". Smrt a nicota, jež ho pokoušely v mládí, neustupovaly ani později z jeho obzoru, ale nebyly už vládci, nýbrž spolupracovníky básníkovy plánu.*“⁶⁵ A Arne Novák napsal k pozdější Nerudově sbírce *Písně kosmické*: „*...v Písních kosmických promlouval a zpíval duch mužný, smířený se světem i s osudem, zocelený v bolesti, ale pohrávající též jasným a jarým humorem. Hřbitovní kvítí i Knihy veršů vracely se houževnatě a samotářsky stále k básníkovu já, chorému nemocí světobolné doby a rozleptanému vlastními pochybnostmi.*“⁶⁶ I co se týče stylistické stránky, Arne Novák přisuzuje Nerudovi mistrovství verše až v pozdějším tvůrčím období jeho života. Obecně se však dá říct, že smrt se vyskytuje v Nerudově díle hlavně v raném období psaní a nejvíce pak ve sbírce *Hřbitovní kvítí*.

6.1 Motiv pohřební, hřbitovní a motiv smrti v *Povídkách Malostranských*

6.1.1 Pohřební dobové zvyklosti uvedené v povídkách

V próze píše Neruda o smrti se samozřejmostí mu vlastní; jako o něčem běžném, všedním, normálním, co ho nechává poměrně klidným. Popisy mrtvých lidí a pohřbů jsou zaznamenány očima nestranného pozorovatele, který je zaujat, nikoli však obzvláště dojat.

⁶⁵ HORA, J. *Poesie a život*. 1. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1959. s. 187.

⁶⁶ NOVÁK, A. *Studie o Janu Nerudovi*. Praha: Nakladatel F. Topič, knihkupec. s. 42-43.

Nejčastěji můžeme ono téma pozorovat například v *Povídkách Malostranských*, kde jsou znatelné četné autobiografické prvky. Povídka *Týden v tichém domě* nás obeznamuje hned v druhé kapitole, kde autor představuje obyvatele pavlačového domu, s úmrtím jedné obyvatelky, staré panny Žanynky. Dokonce je zde věnována celá jedna kapitolka pohřbu. Autor primárně usiluje o znázornění propastných společenských rozdílů, kdy si jedna měšťanská žena, hostinská, neodpustí zlé narážky na jinou ženu nižšího postavení dokonce ani při pohřbu. Nicméně čtenář je zaujat i popisem dřívější kultury pohřebního průvodu: „...a dům se připravuje, aby vypravil a sprovodil mrtvolu staré Žanynky. Na stinném dvoře stojí na marách černým sukem pokrytých jednoduchá sice, avšak dosti pěkná umrlčí truhla, černě a leskle natřená, se čtyřmi medvědími pozlacenými pazoury. Na víku je pozlacený kříž, kolem něho se rozkládá zelený myrtový věnec, s něhož visí široká bílá stuha. Ke každé podélné straně mar jsou pro ozdobu přistaveny černé, asi dvě stopy vysoké a čtyřhranné tabule, na nichž stojí vypuklé stříbrné figurové ozdoby, znaky to pohřebního bratrstva.“⁶⁷ Právě v této povídce máme nejvíce možnost sledovat dobové tradice týkající se celého období od zesnutí osoby až po její pohřeb. V tomto případě je ale celkový obraz trochu zkreslen, protože se přípravy odehrávají v pavlačovém domě, kde mají lidé k sobě přece jen blíže a jsou si více známi. Při pozorování těchto dřívějších zvyklostí předkládaných Nerudou musíme mít na paměti, že se ve svých povídkách věnoval hlavně nejnižší společenské vrstvě lidí, kterou tak dobře znal. Proto popisované pohřby nejsou tolik honosné.

Výjimku, co se týče společenského postavení uváděných zemřelých osob, a tudíž i popis jejich poslední cesty z tohoto světa, tvoří dvě povídky, a to *Doktor Kazisvět* (údajný zemřelý byl rada) a *O měkkém srdci paní Rusky* (v tomto případě byl mrtvý zámožný kupec a ostrostřelec v první setnině), kde se navíc letmo dovídáme, jak probíhala tradice rozloučení se s nebožtíkem ve vlastním domě: „Umrlčí vůz, tak zvaný »trápcový«, stál již na náměstí před domem. Také tu stála setnina měšťanských ostrostřelců i s hudbou. Parádní pokoj byl skoro plný, samé malostranské honorace. ... velké voskové svíce kolem katafalku plály žlutě a čadily, horký vzduch byl nasycen čadem, zápachem čerstvě lakované truhly a tříštěk pod mrtvolou, snad také již zápachem z mrtvoly.“⁶⁸ Lidé, jež se přišli rozloučit s mrtvým, kterého pak také „doprovázeli“ v průvodu, v tomto dusném prostředí, zvláště v létě nepříjemném, spolu trávili nějakou tu chvíli a tiše hovořili. Zajímavé je, že dříve na tato rozloučení se až do nebožtíkova domu mohla dostat i veřejnost; kdokoli, kdo nebyl mrtvému

⁶⁷ NERUDA J. *Povídky malostranské*. Praha: Rodinná knihovna, 1929. s. 54.

⁶⁸ Tamtéž. s. 120.

ani příbuzný, ani blízký přítel, o čemž svědčí v tomto případě to, že v povídce se tak v místnosti vyskytla i nezvaná paní Ruska. Tento fakt potvrzují i slova Philippe Ariése v *Dějínách smrti I.*: „...počátkem 19. století, když kněz přinášel nemocnému viatikum, mohl do domu a do ložnice umírajícího vstoupit kdokoli, třebaže jej rodina neznala.“⁶⁹ Ještě v jednom bodě se postřehy Ariése shodují s Nerudovým komentářem pohřbu, tentokrát v povídce *Doktor Kazisvět*, a to ve chvíli, kdy Neruda uvádí, že při průvodu nebylo vidět do tváře mrtvého „nenít u nás zvyk jihu, kde nosí mrtvé k hrobu v otevřené rakvi...“⁷⁰ V knize Ariése se podobně dovídáme o zvyklosti, díky níž se od 12. nebo 13. století „nebožtíkova tvář zakrývala, s výjimkou oblastí kolem Středozevního moře,“⁷¹ když mrtvého přenášeli z lůžka do hrobu.

6.1.2 Malostranský hřbitov v povídkách

Doslovnou zmínku o důležitém Malostranském hřbitově najdeme ve třech povídkách. Jsou to povídky *Týden v tichém domě*, *Jak si nakouřil pan Vorel pěnovku* a *Psáno o letošních dušičkách*. V první povídce je hřbitov zmíněn v souvislosti s pohřbem obyvatelky pavlačového domu Žanynky. „Budeš-li chtít s nimi, nadejdem si od brány ke Košířům pěšinou. Já ji doprovodím nebohou pěšky“⁷² Ve druhé je hřbitov zmíněn ne v souvislosti s hlavní postavou povídky, která tak nešťastně skončila, ale hned v jejím úvodu. Jedná se o spočinutí bývalé majitelky prostoru, kde si pan Vorel pořídil krámk. „Staříčkou vdovu odvezli před čtvrt rokem do Košíř a teď – nač jen ten krám!“⁷³ V další se vypravuje o slečně Máry chodící každý rok na Dušičky na košířský hřbitov položit věnce na hroby dvou mužů, přátel, kteří, byť jen na oko, projevíli o slečnu zájem. „Nevím, kolikrát přijde ještě o Dušičkách na košířský hřbitov, dnes alespoň kráčela již namáhavě.“⁷⁴ Nebo: „Cibulka dlouho neodkládal. Čtyři měsíce nato byl také on na košířském hřbitově.“⁷⁵ Dá se odhadovat, že i jiné zemřelé postavy z ostatních povídek byly pochovány na tomto hřbitově blízko Malé Strany.

⁶⁹ ARIÉS, P. *Dějiny smrti, díl 1.: Doba ležících*. 1. vyd. Praha: Argo, 2000. s. 33.

⁷⁰ NERUDA J. *Povídky malostranské*. Praha: Rodinná knihovna, 1929. s. 143.

⁷¹ ARIÉS, P. *Dějiny smrti, díl 1.: Doba ležících*. 1. vyd. Praha: Argo, 2000. s. 162.

⁷² NERUDA J. *Povídky malostranské*. Praha: Rodinná knihovna, 1929. s. 56.

⁷³ Tamtéž. s. 158.

⁷⁴ Tamtéž. s. 203.

⁷⁵ Tamtéž. s. 214.

6.1.3 *Podoba smrti a její přijímání v povídkách*

Neruda se zdá být obrazem smrti upoután a obraz mrtvých lidí podává téměř reportážně, bez přecitlivělých frází, s nadhledem, také se zvědavostí a zaujetím. Za příčinu můžeme považovat to, že v *Povídkách Malostranských* popisuje život lidí, které si pamatoval z dob dětství, kdy na Malé Straně žil. Jeho zážitky musely zanechat i do doby dospělosti obraz pozorovaný a viděný zčásti dětskýma očima, jež jsou, jak známo, právě takové – zvědavé, ne příliš citově zúčastněné a nekritické, ke všemu otevřené. Ale i přesto v povídkách a popsáných událostech okolo úmrtí necítíme chlad či emotivní ignoranci. Přece jen byl Neruda vnímavý člověk, Malou Stranu měl nade vše rád, stejně jako lidi na ní žijící.

Smrt se vyskytuje v povídkách této knihy ve vícero podobách, ať už je to oběšení (*Jak si nakouřil pan Vorel pěnovku*), umrznutí (*Přivedla žebráka na mizinu*), nemoc (*Psáno o letošních Dušičkách*) nebo přirozená smrt (*Týden v tichém domě*). Co se týče prvních dvou uvedených povídek, Neruda ukazuje prostřednictvím tragédie hlavních hrdinů také odvrácenou tvář života na Malé Straně, obzvláště „maloměšťáckou“ mysl, úzkoprsost, licoměrnost, závist, prospěchářství, tendenci k pomluvám a jejich šíření a snadnou ovlivnitelnost. V prvním případě doplatil pan Vorel na nerespektování místních zvyků. Otevřel si krámkem na místě, kde dříve nikdy nebyl a navíc to byl „přistěhovalec“. Lidé k němu nechodili, nepřijali ho mezi sebe, a tak z dlouhé chvíle i ve snaze zapadnout kouřil z pěnovky a kouřil. To se mu ovšem stalo osudným. Při prvním prodeji měl v obchodě nakouřené a slečna, která u něj koupila krupici, ho pro to všude pomluvila, čímž mu vzala poslední šanci na obživu. Krámkem zkrachoval a pan Vorel se oběsil. V druhé povídce je síla pomluvy ještě o něco umocněna, protože dokázala zničit i člověka, kterého místní dobře znali a vždy se k němu chovali hezky. Vypráví o žebráku panu Vojtíškoví, milém pánovi, jenž díky odmítnutí jiné žebračky za partnerku, která z uraženosti začala poté rozhlašovat lživé informace o Vojtíškově bohatství, ztratil veškerou dobrou pověst na Malé Straně a v jiných částech Prahy se už nedokázal uživit. Přišel o pořádné šatstvo a v chladném počasí umrznul.

Stejně je smrt v povídkách i různě přijímána – oplakávána (*Psáno o letošních Dušičkách*), některými vítána například pro finanční důvody (*Doktor Kazisvět*) nebo nechána téměř bez povšimnutí (*U tří lilii*). Také v tomto ohledu Neruda mohl ukázat celou šíři povahových rysů lidí podle toho, jak kdo přistupuje ke smrti ostatních, což ovšem neplatí jen pro jeho rodnou Malou Stranu, ale obecně. Kontrast je markantní u takových povídek jako *Psáno o letošních Dušičkách*, kdy žena uchovává vzpomínku na dva „ctitele“ celý život,

aniž by se s nimi kdy více osobně sblížila, a *U tří lilií*, kde je zobrazena lhostejnost mladé ženy a absence citu adekvátního situaci. Zemřela jí matka a ona namísto truchlení jde téhož večera tančit, bavit se a trávit noční rej v náručí básníka. Tato povídka natolik zaujala F. X. Šaldu, že ji označil za „*nejskvělejší, poněvadž nejupřímnější oslavu sexu, která kdy byla napsána v české literatuře.*“⁷⁶ Také v ní můžeme spatřit divoké a temné prvky v popisu prostředí dané chvíle společné s tvorbou Máchy.

6.2 Motiv pohřební, hřbitovní a motiv smrti v poezii

V Nerudově poezii je smrt nejčastějším námětem ve sbírce *Hřbitovní kvítí*, proto se jí budu věnovat samostatně v následující kapitole. Ale i v ostatních sbírkách lze najít básně s touto tematikou. V poezii je smrt popisována lyričtěji než v próze a není to jen tím, že jde o jiný literární druh. Z básní je cítit více emocí a pohnutí. Ne vždy, ale většinou jako by se více vciťoval do atmosféry vznášející se nad hroby. Snad je to dáno i tím, že v básních psal v této souvislosti o lidech, jež znal, o lidech blízkých (matka, otec), nebo psal v pohnutí, když zrovna spatřil výjev nějakým způsobem zarmucující, anebo psal zkrátka o sobě, přemýšleje nad svou smrtí.

6.2.1 *Knihy veršů*

Ze sbírky *Knihy veršů* lze uvést například básně jako *Mrtvá nevěsta*, kde jsou popsány tři noci bdění u mrtvé mladé dívky, která měla před svatbou. Každé noci u ní bděl nějaký blízký a ona vstávala z mrtvých, aby pověděla svoji lítost nad osudem, nad smrtí. V *Rubáši* naopak autor trestá ženu, jež nevyplnila poslední přání svého muže a zaplatila za to životem. Obě básně jsou epického rázu – vyprávějí nějaký příběh. Další v podstatě baladickou básní inspirovanou K. J. Erbenem a otištěnou s názvem *Oběšenec Lumírem* pod pseudonymem Janko Hovora vstoupil Neruda do literatury roku 1854⁷⁷. „*Hu ta rána! – blesk se v blesku mihá - / dvěře lítnou z vetchých veřejí- // A na prahu chlapec uděšený, / oči v sloup a ret má zsinalý; / „Otec – na jabloni – oběšený!“ / Klesá – děs mu mysl pokalí. // Dále svítí blesky v hromův víru, / sotva že se křížem požehnáš; / neviňátka pěj v blahém míru / za hříšného otce „Otče náš!“*“⁷⁸ Neruda často píše o životě předčasně ukončeném, a to více než o pohřbech starých lidí umírajících věkem. Například v neoznačené básni, kde autor

⁷⁶ SVOBODA, L., ŠALDA, F.X. *Odkazy pokrokových osobností naší minulosti*. 1. vyd. Praha: Svobodné slovo, 1967. s. 341.

⁷⁷ ŠPIČÁK, J. *Čtení o Janu Nerudovi*. 1. vyd. Praha: Melantrich, 1985. s. 34.

⁷⁸ NERUDA, J. *Básně*. 1. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1956. s. 150.

vypravuje, jak ho v teplém líném dni, kdy leží v trávě, mívá pohřeb: „*To nesli pramlad'ouneké / ku hrobu kolem žití, / snad teprv poznávalo, / jak jaro v srdce svítí. / Snad bylo jak ten skřivan, / jenž jarem teprv vrácen / a po první hned písni / zlým krahujcem byl zchvácen.*“⁷⁹ Ale to je konec konců pochopitelné. Úmrtí staršího člověka tak nepřekvapí a nenechá v něm tak silný dojem jako poslední vydechnutí dítěte či mladíka/děvčete, kterému je lidmi automaticky přisuzován delší čas na tomto světě. Výjimku činí u svých rodičů, jimž ve sbírce věnuje prostor a kromě hezkých i jiných vzpomínek želí jejich odchodu a truchlí nad jejich ztrátou. Například o otci píše: „*A tisknul jsem vždy znovu zas / ku hlíně ret horoucí / a při líbání cítil jsem / tam dole srdce tlouci.*“⁸⁰ Neruda měl k rodičům velmi úzký a silný vztah, miloval je doslova až za hrob, o čemž svědčí i jedna z jeho básní jim věnovaná: „*Hrob ten otcův, matčin, / mým též jednou bude, / povedeme spolu / hospodářství chudé. // Malý domek z hlíny, / vlhké čtyři stěny, / v něm však lásky, že jí / v širém světě není.*“⁸¹ Jeho láska k rodičům, k jejich dobrotě, Nerudu zřejmě pozitivně poznamenala. Jako samozřejmost bral nehynoucí lásku mateřskou a obětování se rodiče pro dítě, což můžeme vidět v jiné básni: „*Z hrobu volá mrtvá láska: / „Chladno je tak v hrobě, / vezmi mne, můj drahý otče, / vezmi mne zas k sobě.“ // „Nemohu, mé dítě, za to, / že už ležíš v hrobě, / jsi-li moje dobré dítě, / vezmi ty mne k sobě!“*“⁸²

6.2.2 *Písně kosmické*

V *Písních kosmických* ukazuje Neruda více humoru než v předešlých sbírkách, humoru, jenž mu byl vlastní i v próze. Ovšem to by nebyl Neruda, aby ani v této sbírce, vyznačující se již básnickou vyspělostí, nezavadil byť o jedinou tesknou, pesimistickou strunu. Myšlenky o smrti jsou ve sbírce, kde se věnuje kosmu, hvězdám a planetám, jimž jsou přiřčeny různé symboly a role (žena Venuše, Mars muž bojovník, mrtvý Měsíc minulost, Slunce živoucnost ale i matka atd.; Země má více symbolů), vyjádřeny kontrastem mezi nekonečností vesmíru a smrtelností, nepatrností lidského bytí a krátkým životem člověčenstva i všeho živého na této planetě. Velmi rozpoznatelný Nerudův záměr ukázat lidem koloběh umírání a masy mrtvol pohřbených v zemi za ty stovky let bitev a počínání tvorů (nejen aby přežili) je v druhé sloce 34. básně. „*A naše zem? Kde nové vzrůstá, staré hyne, / ach celá Zem je mrtvých oudolí, / skrz mrtvých troucheň květ se k světlu vine - / kdo doved zde by sčítat mrtvoly! / Zde válka běsná. Z krve dravec tyje, / i slavík sladký v úkor jiným žije, / tvor tvora*

⁷⁹ Tamtéž. s. 204.

⁸⁰ NERUDA, J. *Básně*. 1. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1956. s. 170.

⁸¹ Tamtéž. s. 181.

⁸² Tamtéž. s. 226-227.

beře v plen i jeho celé žití / a žádný neptá se, zda druhý tvor též cítí. / Co horou zde, to hromada je kostí, / co údolem, to šachta budoucnosti, / a čas v ni hází ve dnův běhu divokém / mrtvolu na mrtvolu“⁸³ Tato část básně je velmi podobná jiné básni z ranější sbírky *Hřbitovní kvítí*. Zaujatému čtenáři Nerudy nemůže neuniknout, že verše z *Písní kosmických* jsou jakoby pozměněným rozšířením původní básně a zdokonalením přetrvávající myšlenky. Původní verše zní: „Co jest země? Mocná báně / z kostí vetýchých, z popele, / velký hřbitov, tvor kde všaký / druhu tělem ustele.“⁸⁴

6.2.3 *Balady a romance*

Motiv smrti nalezneme i ve sbírce *Balady a romance*, například v *Baladě dětské*, kdy smrt láká těžce nemocné děťátko, ať jde s ní, zatímco matka vyčerpáním usnula. Zprvu dítě nechce odejít kvůli mamince, ale smrt stále láká, hezky na ně mluví o královně nebe, až dítě nakonec přemluví. Tady na sebe smrt bere podobu, je metaforická, není přímo řečeno, že dítě umírá, ale čtenář z náznaků pochopí, že je dítě nemocné a smrti podlehne.⁸⁵

6.2.4 *Prosté motivy*

V *Prostých motivech* se smrt vztahuje přímo na autora. Neruda o ní píše v souvislosti se sebou samým. „Ach takhle, pěvče, zahynout / jako ta luční tráva! / Ret bledni již, tvůj skon ti věště, / a na něm nechť ti píseň ještě / v omamnou sloku povyzrává.“⁸⁶ Přemýšlí o tom, jak by chtěl skonat, jaká smrt by byla pro něj „blažená“. Dospívá k názoru, že by rád skončil najednou, na rtech ještě „píseň“ nedopěnou, zřejmě proto, že umře ve chvíli mu příjemné, stejně jako „klásky trávy“ po seči sklesnou dolů a ještě je cítit jejich vůně. Další báseň vypravuje, jak básník došel jednou k vesnickému hřbitovu, který jej lákal vstoupit dovnitř – že už si světa užil dost. „Je pravda! Nač se plavit mořem, / nač slézat strmých horstev lem: / zde zcela nízký pahrbeček / a za ním zcela nová zem!“⁸⁷ Lze těžko odhadovat, zda Neruda opravdu přemýšlel o smrti, kterou by rád zakusil na tom malebném vesnickém hřbitovu, nebo jen komentoval pravdu, že po smrti je možná lepší svět, zcela nový a snad i pro svou neprobádanost lákavý; takový, který tady nikdy nemůže poznat. V jiné básni autor pojímá svou smrt ze zcela jiného hlediska: touží po ní a není mu po chuti, že neví dne a hodiny.

⁸³ Tamtéž. s. 358.

⁸⁴ NERUDA, J. *Hřbitovní kvítí*. Praha: Československé knihkupectví, 1928. s. 30.

⁸⁵ NERUDA, J. *Balady a romance, Zpěvy páteční*. 3. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1957. s. 12-13.

⁸⁶ NERUDA, J. *Básně*. 1. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1956. s. 431.

⁸⁷ Tamtéž. s. 457.

„Smrt zvoní: „Na vůz! Čas je – čas!“ / a po cestovních běží třas. / Jak divno, na zvonění / že nikdo hotov není! // Mně huř je: V ruce držím vak / a na zvon vzpírám rudý zrak, / však zvon se nehne ani. / Jsem netrpěliv! Zítřa? Dnes? / Smrt po sousedství hýří kdes / a já tu čekám na ni!“⁸⁸

⁸⁸ NERUDA, J. *Básně*. 1. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1956. s. 476.

7 Hřbitovní kvítí

7.1 Nástup sbírky

Hřbitovní kvítí je Nerudovou prvotinou. Vyšla v prosinci 1857 mezi smrtí přítele z mládí Jana Tollmanna, kterému tuto sbírku také věnoval,⁸⁹ a starého otce. Oba tito muži byli proletáři, kteří se za svůj původ i stav nestyděli, ba naopak. Tak smrt a bída jdoucí ruku v ruce stály u zrodu knihy.⁹⁰ Později Jaroslav Vrchlický napsal o jejích verších, „že jsou „jako pták bouřlivák, který hýká a křičí do noci a větru““.⁹¹ Nocí je tu myšlena tíživá atmosféra doby Bachova absolutismu, doby, kdy lidé cítili strach, omezena byla svoboda osobní i shromažďovací, jakékoli projevy byly potlačovány a vládla tisková cenzura. A do této bezútěšné a zkažené společenské situace vnesl mladý Jan Neruda nebývalý rozruch kolem svých básní prohlašujících, „že kolem sebe vidí jen hřbitov „zpráchnivělého věku“ a „dávných myšlenek““.⁹²

Vzhledem k tomu, že Neruda silně vybočoval z domácí básnické tradice a sbírka se vyznačovala útočnými a velmi osobitými verši, cynismem, také hlubokým a bolestným pesimismem, není divu, že byla českou veřejností, která chtěla poezii optimistickou a národně povzbudivou, pohoršeně odsouzena pro porušení mravnosti a autorovi bylo vytknuto, že napodobuje cizí lyriky. Ovlivnili ho především němečtí romantici - satirický Heinrich Heine - nebo Lenau.⁹³ Nerudovo poetické dílo ale není jen nekritické napodobení těchto evropských básníků. Heinova ironie mu byla pouze vodítkem k sepsání postřehů, které Neruda prožil a jež byly jeho vlastním výplodem. Reaguje na ryze české prostředí a bere inspiraci i z české lidové písně. Dokonce věnuje jednu báseň sbírky (XXI.) Erbenovi, v níž mu přiznává velké sympatie a obdiv k jeho dílu. „Zlato chtít snad pozlácovat, / slunce svítí osvěcovat, / duhu barvou domalovat, / sopku ohněm podpalovat, / démantů chtít tvrdost zvýšit, / oblaků chtít rychlost spíšit, / toť by bylo rozumnější / nežli tvoje, pěvče Erbene, / písně chtít snad písní opěvovat.“⁹⁴

⁸⁹ NERUDA, J. *Hřbitovní kvítí*. Praha: Československé knihkupectví, 1928. s. 3.

⁹⁰ NERUDA, J. *Básně*. 1. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1973. s. 10.

⁹¹ NERUDA, J. *Básně*. 1. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1956. s. 11.

⁹² Tamtéž. s. 11.

⁹³ ARBES, J. *O Janu Nerudovi*. 1. vyd. Praha: Melantrich, 1952. s. 110.

⁹⁴ NERUDA, J. *Hřbitovní kvítí*. Praha: Československé knihkupectví, 1928. s. 20.

Myslet si ovšem, že *Hřbitovní kvítí* vzedmulo jen vlnu odporu, by bylo mylné. Sbíрка se totiž dočkala i souhlasné odezvy, a tak způsobila i jedno z prvních střetnutí nastupujících spisovatelů, jež se zanedlouho spojili v almanachu *Máj*, „s oficiální společností a její literaturou“.⁹⁵ *Hřbitovní kvítí* si vybralo jako inspiraci pro své dílo několik básníků, kteří se seskupili okolo Jana Nerudy. Například Jan D. Panýrek a F. V. Goller. Jejich tvorba vycházela ze sociálních a ideových motivů Nerudovy prvotiny. Tyto básně však zůstaly téměř všechny roztroušeny po časopisech a časem zapadly. Jan D. Panýrek se zasloužil o nejvýznamnější knižní publikaci z této skupiny – *Písně z hladu*.⁹⁶ První Nerudova sbírka (ale i ostatní Nerudovy texty) zapůsobila silně i na tehdy ještě velmi mladé budoucí velikány, jako byl například Jakub Arbes. Ve své knize *O Janu Nerudovi* vypráví: „Nám, kteří jsme v tu dobu sledovali literaturu ještě zpovzdálí, (...) Nerudova odvaha imponovala. Přiznáme se, že z tehdejších beletristů českých nebyl nám žádný tak sympatickým jako kritikou tak houževnatě ignorovaný Neruda, jehož práce dýchaly pro nás životní pravdou nelíčenou.“⁹⁷

7.2 Obecně o *Hřbitovním kvítí*

Sbíрка *Hřbitovní kvítí* byla vydána samostatně na sklonku roku 1857, ale deset let poté v roce 1867 vychází druhá sbírka básní s názvem *Knihy veršů*, trojdílný soubor, do jehož oddílu *Knihy veršů lyrických a smíšených* sám autor zařadil 26 čísel původního *Hřbitovního kvítí*, ke kterým přidal dalších 15 nových básní (plus ještě 5 básní z *Hřbitovního kvítí* přiřadil Neruda k jiným oddílům). V této nové podobě je soubor s titulem *Lístky „Hřbitovního kvítí“* (uspořádaný do čtyř tematických úseků: *Ze srdce*, *Z divokých lásek*, *Při spuštěných strunách* a *Ze hřbitova*) považován spolu s ostatními básněmi z *Knih veršů* za Nerudovu básnickou činnost do konce let šedesátých.⁹⁸

Hřbitovní kvítí je sbírkou pesimistické lyriky, v níž je znatelná drsná skepse, posměšný sarkasmus zaměřený na soudobou společnost, na rozdíly v postavení bohatých měšťanů na straně jedné a chudé vrstvy dělníků a proletářů, kam patřila i rodina Jana Nerudy, na straně druhé. Nerudovy střízlivě rozumové a účelně myšlené poznámky či motto střídají projevy

⁹⁵ POHORSKÝ, M. Poznámka o skupině Nerudových žáků. *Česká literatura, časopis pro literární vědu*, 1954, roč. 2, č. 2. s. 188.

⁹⁶ POHORSKÝ, M. Poznámka o skupině Nerudových žáků. *Česká literatura, časopis pro literární vědu*, 1954, roč. 2, č. 2. s. 189.

⁹⁷ ARBES, J. *O Janu Nerudovi*. 1. vyd. Praha: Melantrich, 1952. s. 22.

⁹⁸ KLEINSCHNITZOVÁ, F. Nerudovo „Hřbitovní kvítí“. *Listy filologické*. 1919, roč. 46. s. 283.

pobouřené citlivosti. Již v životopise jsme se mohli dočíst, že básníková rodina byla chudá a jeho život nebyl nijak lehký. Tyto sociální problémy se odrazily zcela přirozeně v Nerudově díle, o kterém Arne Novák poznamenal: „bylo v českém básnictví smělou a útočnou novinkou ono nepokryté a sebevědomé cítění proletářské, v němž tkvěly životní kořeny nemelodického lyrika.“⁹⁹ Jan Neruda se nebojí mluvit o své bídě a o nuzném životě společenské vrstvy, z níž pocházel. Neprosí o soucit, ale s hrdostí a energičností projevuje nesouhlas proti útisku chudých a protestuje s vervou hodnou sociálního vydědence. Nevěří, že by mohla někdy nastat rovnost mezi třídami, i majetková, a tak opěvuje tuto lopotu, své místo na slunci a boj o potravu, který chápe jako nedohořívající stimul v lidském vývoji. Naopak F. X. Šalda vidí v tomto uvědoměném protestu a cynismu „básnické minus“. „Nepravím, že „Hřbitovní kvítí“ je literárně bezcenné nebo nezajímavé, pravím jen, že intence, která se tu zaběhla často až do herecké pósy, zabíjí zde nejednou poesii.“¹⁰⁰

Je zajímavé, že hřbitov Nerudu neinspiroval svým romantickým prostředím k napsání pouhé milostné či reflexivní lyriky, ale právě takové buřičské sbírky. Hroby neviděl jen jako naaranžované kusy kamenů, ale spatřoval v nich stovky smutných osudů, stovky lidí v bídě zde končících. Sbírka má tedy jak téma reálné a prosté smrti, které vyrůstalo z Nerudových myšlenek a zahloubání se nad hroby milovaných na malostranském hřbitově, tak téma spíše metaforické či metonymické, kdy se slovo hřbitov stává symbolem a získává neobvyklý podtext, jehož se Neruda stává mistrem. „Motiv hřbitova umožnil Nerudovi sjednotit často zcela rozdílné básně a stal se základním kompozičním prvkem sbírky, kolem kterého se soustřeďují básně reflexivní, milostné, ale i básně s epickým jádrem, lyrické momentky i ironicky traktované žánrové obrázky.“¹⁰¹

7.3 Rozbor básní sbírky *Hřbitovní kvítí*

Ráda bych dále postupovala v rozebírání veršů podle rozvrhu z *Knih veršů*¹⁰² vzhledem k tomu, že je tam přidáno několik básní stojících za povšimnutí, a v závěru se dopracovala k několika zbylým z původní sbírky, které ve výboru díla vydaného po deseti letech chybí.

⁹⁹ NOVÁK, A. *Studie o Janu Nerudovi*. Praha: Nakladatel F. Topič, knihkupec. s. 5.

¹⁰⁰ SVOBODA, L., ŠALDA, F.X. *Odkazy pokrokových osobností naší minulosti*. 1. vyd. Praha: Svobodné slovo, 1967. s. 337.

¹⁰¹ KRIVÁNEK, V. *Jan Neruda*. 1. vyd. Praha: Horizont, 1983. s. 27.

¹⁰² NERUDA, J. *Básně*. 1. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1973.

7.3.1 Oddíl *Ze srdce*

Vidíme celkově pesimistické ladění a notu stěžování, ale ne skrze nějaký patos či výrazné bědování... Verše působí spíše uklidňujícím dojmem, v pozadí je rozeznatelná výtka. Básně jsou přemýšlivé, zadumané; autor hledá odpovědi v sobě, v ostatních, v životě. Jak už název oddílu napovídá, jsou to básně psané z hloubi duše; autor zde dává všanc své niterné pocity a jsou to pocity samoty, jakoby vydědění od lidí. Pozorujeme zde motivy a symboly smrti, kdy Neruda také prozrazuje, jak by chtěl být pochován. Nejčastějším motivem je motiv srdce spojeného s přívlastky jako prázdné, chladné, ledové... Což může znamenat, že Neruda nijak neuspokojuje jakým způsobem a v jaké politické situaci žije, a zanechává to v něm jen prázdné místo, chlad a mrzutost.

Smrt se objevuje již v první básni, kde se Neruda podivuje nad tlukotem srdce, které symbolizuje život a díky němuž žijeme. Přemýšlí nad tím, že vlastně stačí jen malé zastavení jeho běhu pro nic za nic a stane se neodvratitelná změna – člověk umírá. „*A náhle v nejděvější, nejmocnějším hnutí / se zase zastaví, / jak by to hloupé srdce přemýšlelo / zda má být dál, zdaž jíti na odpočinutí.*“¹⁰³ Odpočinutí zde znamená onu smrt.

Smrt nezmiňuje Neruda jen v plném významu slova, ale využívá motivu smrti také k vyjádření pustoty srdce; není fyzicky mrtev, ale naznačuje absenci citů a plného prožívání („*V mém srdci je už mrtvo tak, / že těžko říci slovu, / když se kdys srdcem procházím - / jak bych šel po hřbitovu.-.*“).¹⁰⁴ V jedné básni tuto prázdnotu zpřesňuje, uvádí, že v pustině srdce chová jedinou růži, lásku k lidskému pokolení, ačkoliv ho lidé zraňují a spíše by takovou lásku odstranil ze svého nitra. „*Kde ona roste, krvavě / vždy lístky rozekládá, / ta růže – láska k lidstvu je / a vždy si krve žádá. // Chtěl jsem ji často vyhubit / a dostal svému slovu, / však v zemi zbyly kořeny / a přes noc vzrostla znovu.*“¹⁰⁵

Motiv smrti lze odhalit i v básni, kde se píše: „*Jen matko „Naděj“ zůstaňte, / syn zná už cestu k dále, / a na ulici loučit se - / toť by se lidé smáli. // Uzlíček malý, zbytky v něm: / půl bývalého mozku, / a svadlé věnce z jarních dob, / a půle srdce z vosku; // košilka bílá k neděli, / to z bílých, milých ze snů; / z myšlének rubáš spletený, / až po práci kdes sklesnu! // Z uzlíčku boty čouhají, / a mají podšvy silné, / vždyť jsem si na ně kůži dal / z své pýchy neuchylné!*“¹⁰⁶

¹⁰³ NERUDA, J. *Básně*. 1. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1973. s. 177.

¹⁰⁴ Tamtéž. s. 178.

¹⁰⁵ Tamtéž. s. 178.

¹⁰⁶ Tamtéž. s. 181.

Oslovení naděje „*Matko Náděj*“ je symbolické. Káže naději, aby zůstala, protože jde na dalekou cestu, kam nepotřebuje už vést, jelikož už si je vědom, kam míří a kudy. Tato cesta by mohla symbolizovat umírání. Ztratil naději, cítí, že má zemřít, že umírá. V druhé strofě mohou věci v uzlíčku znamenat, co si dotyčný bere s sebou na cestu. Ale můžeme to pojmout i obecně o lidech... Neruda by tak mohl poukázat na to, že lidem v posledních chvílích moc nezbývá, stejně tak do hrobu si člověk s sebou vezme jen ostatky a vzpomínky na život, což interpretuje už třetí strofa, která je pokračováním onoho výčtu věcí. Takto si člověk může uvědomit, že hrabivost za života je záležitostí jen pomíjivou a ve chvílích „zúčtování“ není majetkového rozdílu mezi lidmi. Třetí strofa nás dovede k celkové myšlence básně o smrti díky čtvrtému verši „*až po práci kdes sklesnu!*“, který evokuje právě skon. V poslední strofě mluví o botách se silnou podešví a s kůží z „*pýchy neuchylné*“, což může znamenat, že nebyl pyšný a vydělával si poctivě, ale o to více měl horší podmínky a horší práci.

Ve dvou básních se Neruda zmiňuje o vlastní smrti. V první z nich není smrt přímo jmenována. Jen v posledních verších se dočítáme: „*jámu, lůžko, jež mne pohostí - / o kěž vichr jámu sám zavěje - / jiných žádných nechci milost!*“¹⁰⁷ Celá báseň v podstatě referuje o celoživotní přípravě na smrt, jež je symbolizována stromem, který by básník sám vysadil a dále by jej „...*krví vřelou denně zalíval, / tlukotem jej srdce okopával, / aby s časem stejně prospíval: // a kdy prsou hrany vyzvánějí, / že jsem smrt' si pracně vydobyl, / ze dřeva bych zestárlého sobě / motyku a prkna vyrobil:*...“¹⁰⁸ Opět tato báseň může mít vícero výkladů. Ať už výklad téměř doslovný: autor vysadí strom, ze kterého si pak stvoří rakev, a tak vyjadřuje maximální spjatost s přírodou („strom života“ a zánik v hlíně), a s tím i ruku v ruce jdoucí skromnost. Vnímáme ji skrze větu, ve které prosil, aby jámu, v níž leží, vítr zavanul a nic víc, tím ukončen by byl jeho život. Ale stejně tak můžeme vidět jistou symboliku a skrytý význam básně. Strom jako čas života, který je člověku určen, nebo život samotný. Opečováváme jej svými zážitky, svým životním stylem, myslí a činy. Každý po svém. A podle toho, jak jej „vyživujeme“, buď sílí a roste, nebo chřadne a schne. Z toho stromu (tedy podle života, jak jsme jej vedli) se pak vytvoří i rakev, metafora pro konec života samotný (snad i pohřeb... lidé hodní, přátelští, oblíbení mají kupříkladu na pohřbu více lidí). Vždyť je obecně známo, že svým chováním si můžeme tzv. vykopat hrob.

¹⁰⁷ NERUDA, J. *Básně*. 1. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1973. s. 181.

¹⁰⁸ Tamtéž. s. 181.

V druhé básni líčí přímo a podrobněji několika verši vytoužené místo, kde by chtěl naposledy spočinout a vyzývá tak své přátele, aby dbali na jeho prosby a pohřbili ho na takovéto místo. Díky detailnějšímu a procítěnému popisu má čtenář pocit, jako by tam byl, a v myslí se mu ono místo vynořuje a nabývá reálnosti. V tomto bodě je Nerudova lyrika mistrovská. Opět seznáváme, že Neruda preferuje pohřeb naprosto neokázalý, místo pro hrob skromné a svou samotou trochu ponuré, i když zároveň poetikou Nerudově vlastní krásné. A také opět můžeme z veršů této básně vyvodit Nerudův silný vztah k přírodě, její čistotě: „*ach pohřbete mne někam v temný les, / kde šedé šero v nejjasnější den, / kde chlad a chlad je v nejparnějším letě / kam slunce padá hravým pruhem jen, / kde v mechu nejdrobnější zvonek květe, / kde zřídka jen si ptáče zavzlyká / ne píseň víc, spíš bolné varování, / a kam se z lidstva utíká / to nešťastné a němé milování.*“¹⁰⁹

Jak už verše prozrazují, Neruda by rád měl svůj hrob v lese, v tichu a samotě. Také si můžeme povšimnout paralely mezi lesem a hrobem jako takovým. Je zřejmé, že to byl básníkuv záměr. Totiž v básni *temný les*, který si Neruda tak vroucně přeje, má typické vlastnosti hrobů nebo spíše krypt: „*Šedé šero i v nejjasnější den; chlad a chlad i v nejparnějším letě*“. Závěr básně je melancholicky až pesimisticky laděný. „*Sám, sám jsem životem jak lesem šel, / o štěstí, lásce měl jsem jenom sen, / a píseň pěl jsem ve stesku si jen, - / rád bych i mrtev o samotě dle!*“¹¹⁰ V prvním verši Neruda užil opět motivu lesa, ovšem tentokrát les není paralelou k smrti a k poslednímu místu odpočinku, nýbrž je to symbol jeho života, jeho samoty. Neruda zde přiznává svoji nenaplněnou touhu po lásce, po ženě a krušný ne příliš šťastný život. Je možné, že si Neruda symbol lesa zvolil jako pojítka mezi jeho dosavadním životem a budoucí smrtí. Vyjádřil tím, že nečeká, že by se něco po jeho smrti změnilo a ani nechce, aby se co měnilo. Nerudovo poslední spočinutí by mělo být zároveň odrazem jeho celého prožitého života.

7.3.2 Oddíl *Z divokých lásek*

V tomto oddílu se smrt už nevyskytuje tak často jako v oddílu prvním. Vlastně se tam vyskytuje jen sporadicky. Autor se zde věnuje hlavně tématice žen, jak už sám název oddílu napovídá, krátkým láskám, obzvláště se zpovídá ze svého špatného rozmaru, kdy dívkám, které ho měly rády nebo s ním chtěly navázat bližší partnerský vztah, dělal schválnosti, klamal je a spíše se závazné lásce různě vyhýbal. V jedné básni uvádí, že po čase se v něm

¹⁰⁹ NERUDA, J. *Básně*. 1. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1973. s. 182.

¹¹⁰ Tamtéž. s. 183.

k jedné dívce, kterou prve nechtěl, rozhořely hlubší city a chtěl s ní navázat kontakt, vzbudit dřívější lásku, kterou k němu cítila, ale už bylo pozdě. Dívka ho nechtěla, ať už proto, že měla svého milého, nebo ze stále přetrvávající uraženosti: „...A přešla leta, s tklivým žebroučím, / svou všechnu nádej mdlým už okem měře, / jsem klepal sám na lásky bílé dvěře, / a z vnitř to znělo: „Pozdě!““¹¹¹

Báseň, v níž se objevuje motiv smrti, a to díky zmínce o zemřelém příteli, je zde jen jedna. Neruda v ní popisuje těžké chvíle na lůžku, kdy je nemocen. V tom uvidí podobiznu svého mrtvého přítele, jak se usmívá, a přemýšlí, zda to není znamení, že se s přítelem brzy setká. Ale následně tuto myšlenku zamítá, a proto je báseň v oddíle o lásce, protože lásku, podle něj příčinu skonu přítele, zavrhnul, nebo spíše se rozhodl se jí nepoddat. „O jak's byl hloupým v lásce své, / že jsi se láskou zmořit dal! / Jak jsem já mnohem moudřejší - / umořím lásku, žiju dál!“¹¹²

7.3.3 Oddíl *Při zpuštěných strunách*

Oddíl *Při zpuštěných strunách* v sobě zahrnuje více témat. Ať už je to kritika lidu obecně, kritika literátů, jen náznakem motiv zamilovanosti nebo symbolická smrt, ovšem nejvíce se zde Neruda věnuje poezii. Jednak uvádí svůj osobní vztah k poezii, jeho přirozené nutkání psát ji, když se mu verše rodí přímo v srdci a zaznačit na papír je musí nehledě na to, zda jsou mu k užitku nebo strhnou-li proti němu hněv („Vycházejí buď v své nahé, / buď ve zahalené kráse, / jedny k mému zatracení, / a ty druhé zas k mé spáse.“)¹¹³, a také píše o poezii s neosobním pohledem, jako o věci, kterou lid potřebuje, která ale podle něj v té době chřadne, vymírá. Právě v tomto smyslu je zde obsažena ona symbolika smrti.

V tomto oddílu nenajdeme motiv smrti tělesné, až na jednu nepatrnou zmínku, ale je zde hlavně uváděna jako symbol upadající poezie, jako její postupné vymírání, nevšímání si jí ze strany lidí, kteří svou pozornost obračejí jiným směrem, pryč od duchovna a krásy slova. Připomíná tento smutný stav nespokojeně, ale neútočně, vysvětluje, že lid se odklonil od snů a bájí a stává se materialistickým, a tak pro něj není poezie žádoucí. Ovšem známý je Neruda i svými údernými kritickými ironickými verši „Bravo, páni literáti, / dejte pozor na ženské, / byť i písemnictví pošlo - / jen když bude panenské!“¹¹⁴, kterým předchází celá báseň, v níž

¹¹¹ Tamtéž. s. 186.

¹¹² NERUDA, J. *Básně*. 1. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1973. s. 185.

¹¹³ Tamtéž. s. 186.

¹¹⁴ Tamtéž. s. 190.

blázni vyjadřují literáty a panna, kterou blázni lapili a dali pod sklenici pro pobavení, je symbolikou pro poezii slovanskou, netknutou cizími vlivy. Panna tak pak bláznům pod sklenicí umřela, ale blázni se těšili z toho, že se jim jako panna zachovala. Tímto chtěl Neruda naznačit nesmyslnost konání českých literátů, kteří nechtějí vidět schopnosti evropských básníků „a v zárodku ubíjí vše cizorodé, nové“.¹¹⁵

Zajímavá a poměrně dlouhá oproti ostatním je v tomto oddílu básně začínající slovy „Nalykav se prachu z lidské hlíny,“, která navazuje na již zmíněnou kritiku vymírání dobré poezie. Ovšem zde kritický pohled není znatelný, vystřídal jej spíše pocit nevěřičnosti, úžasu nad skutečností smrti poezie. Celkově je básně neobvykle pojata. Je to spíše fantazijní příhoda básníka, kdy při návštěvě hřbitova usnul v „krypty výklenku“. Ve snu se mu zjeví postava „krásného jinocha“, představí se jako smrt a vede ho mezi hroby k jistému náhrobu, kde s údivem a nedůvěrou poeta pohlíží na nápis „Aj, zde odpočívá poezije, / byla, květla, svadla, setlela!“ Když se zeptá svého průvodce, co by mělo poezii nahradit, co je silnější než ona, tak Neruda podává odpověď, v níž je patrný jeho původ, život svých blízkých a celková sympatie k pracujícím lidu. „Pokleknout mně dal bůh znamení: - / z nitra země v ucho mocně znělo / kyklopických kladiv bušení.“¹¹⁶ Arne Novák se ve své knize *Studie o Janu Nerudovi* zmiňuje o této básni, kdy poukazuje právě na poslední sloku a vidí ji jako „nedoceněný jinotaj“. Uvádí: „Toto tragické zhrdinštění práce, tato věštecká apoteosa dělného lidu, tato protiromantická tucha světa, v němž nejkrásnějším rytmem bude tlukot kladiva horníkova, otevírají v našem básnictví nový obzor myšlenkový.“¹¹⁷ V jeho myšlence ovšem není jen vyzdvihnutí a souhlas, ale také kritika. Nesouhlasil s tím, že vládou prostého pracujícího lidu musí poezie nutně zaniknout, naopak je přesvědčen o pozdvihnutí pravdy a „nové krásy“ v poezii.¹¹⁸ Dnes se nad takovouto myšlenkou můžeme jen hořce pousmát. V další básni Neruda připomíná funkci veršů jako prostředku vyjádření svých citů ať už na papíře nebo v písňových textech. A zvláště vyzdvihuje tento um a snažení u generace svých otců.

7.3.4 Oddíl Ze hřbitova

Oddíl je jistě inspirovaný přímou zkušeností básníka z návštěvy hřbitova, což napovídá i samotný název. Básně jsou velmi emotivní a až na dvě výjimky každá básně

¹¹⁵ KLEINSCHNITZOVÁ, F. Nerudovo „Hřbitovní kvítí“. *Listy filologické*. 1919, roč. 46. s. 287.

¹¹⁶ NERUDA, J. *Básně*. 1. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1973. s. 189.

¹¹⁷ NOVÁK, A. *Studie o Janu Nerudovi*. Praha: Nakladatel F. Topič, knihupec. s. 8.

¹¹⁸ Tamtéž. s. 8.

obsahuje v sobě nějaký prvek smrti, ať už je zmíněna smrt obecně nebo motivy hrobu. První dvě básně tohoto oddílu jsou si stavbou podobné. Mají tři sloky a každá báseň začíná otázkou. V první se básník táže „*Co jest slza?*“. A tento dotaz se opakuje i v následujících dvou slokách. V druhé naopak básníkovo „*Co jest země?*“ vidíme jen ve sloce první. Zatímco první báseň je lyrické pojetí toho, co slza básníkovi připomíná a symbolizuje, smrt tu není nijak zastoupena, druhá je, vzhledem k tomu, že se soustředujeme na symboliku smrti, pro nás mnohem zajímavější. Pozorujeme v ní trochu šokující Nerudův pohled na naši Zemi, kdy ji přirovnává k jednomu „*velkému hřbitovu*“. „*Co jest země? Mocná báně / z kostí vetkých, z popele / velký hřbitov, tvor kde všaký / druhu tělem ustele.*“¹¹⁹ Druhá sloka je ještě působivější a emotivnější skrze použitý kontrast prvních dvou veršů s dvěma po nich následujícími. „*Báně povrch zlatoskvělá, / hvězdy bílé podoba, / uvnitř dech a světlo mroucí, / teskná smrti poroba.*“ První verše nás po předchozí depresivní sloce trochu povzbudí, začínáme si představovat světlo, jež obklopuje zemi, ovšem pak přichází verš třetí, který naše pocity začíná zpřetrhávat a my tušíme jakýsi obrat, který přijde v posledním verši, jež na nás dolehne v podobě tísně a sevře nám hrdlo. Tento pocit je dále pak umocněn třetí slokou, kde básník už jen potvrzuje svoji myšlenku země jako místa smrti. „*Bytosť jakás klamná příkrov / skvostný na bání prostřela, / jaký as se děvě dává, / kdy co poupě zemřela.*“

I v poslední básni tohoto oddílu najdeme rozjímání nad smrtí. V ní Neruda přímo oslovuje člověka a radí mu užívat si života, dokud může. Zastává totiž názor, že smrtí život končí a po ní už nic nepřichází. Co člověk tady zanechává, po smrti se mu už nenavrátil a tajemství, nad kterými si láme hlavu, mu záhrobí neobjasní. V této básni vidíme jasný Nerudův názor na smrt jako konečnou stanicí, na neexistenci záhrobí či ráje. „*Neplač, neplač, brachu, nenaříkej. / že je záhad v světě k znavení, / jenom pít a a jíst se pilně zvykej, / v hrobě času dost prý k ztrávení. // A až umřeš, budeš zbaven všeho, / tělo v prach se moudře rozpadne, / a co zde ti bylo záhadného / zůstane ti pak i záhadné.*“¹²⁰

Další básně ale mají v sobě i jiné prvky. Se smrtí se zde často pojí opět tón sociální, anebo je zde obsaženo poměrně hodně básní popisujících hřbitov, s největší pravděpodobností Malostranský vzhledem ke zmínce hustého porostu břečťanů ve verších jedné z prvních básní. „*Jaký bujný ples na živém stromu! / každý lístek k jinému lne pólu*“¹²¹. Že se jedná o břečťan můžeme odhadnout ze zmínky „*o Dušičkách ale dávno vryla / na každý list smrt' svůj obraz*

¹¹⁹ NERUDA, J. *Básně*. 1. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1973. s. 191.

¹²⁰ Tamtéž. s. 196.

¹²¹ Tamtéž. s. 192.

černý.“ Většina keřů a stromů na podzim opadáva, kdežto břečťan je obsypán listy celoročně. Stejně jako v této básni, vyskytuje se motiv Dušiček ještě v básni po ní následující. Není se čemu divit, vždyť hřbitov je v tomto období považován za nejpůvabnější – plno blikotajících plamínek svíček, květiny a věnce na hrobech... Ovšem Neruda si této krásy nevšímá a nahlíží na Dušičky z jiného úhlu pohledu. „*O Dušičkách na hřbitově větrík / vesele si s lidmi zahrává, / radostí snad, že to množství lidstva / pro hřbitov už zase dozrává.*“¹²² Ale připomíná i tradiční pojetí Dušiček – vzpomínku na své zemřelé blízké – ačkoliv opět netradiční formou: „*Náhlý vánek oči tobě klíží, / snad to matčin prach tě uspává, / neb co upomínka na hry dětské, / bratrův popel s tebou pohrává!*“

V jiné básni se Neruda nechává ve své toulce po hřbitově strhnout pohledem na hroby, přemýšlí o nich a odhaluje čtenářům své myšlenky: „*Za mřížemi rovy v stejné řadě, / perly na šňůře jak nehezke, / a snad skutečně to uložené / perly pro království nebeské. // Pak by mříže kolem hrobů byly / řešato dle mého mínění, / aby perel dle jich velikosti / lehčí někdy bylo dělení.*“¹²³ V druhé sloce se k pouhému popisu hrobů skrze přirovnání k perlám přidává i sociální nota, která by mohla poukazovat na soudný den či pouhé nanebevzetí čistých duší, které se oním sítem oddělí od špatných. Jinou báseň si můžeme vykládat jako výtku ke stavění krypt či kaplí (I na Malostranském hřbitově jednu můžeme nalézt.). „*Nač zde sklonných vrbín u ohradě / dóm ten pyšný jesti vzbudován? / snad že nový sad na mrtvých sadě / národa svěcencům věnován? // Ó ten stan si pýcha vzbudovala, / tlíti lakota chce pospolu, žene zdi, by čistou zachovala / dávno znečištěnou mrtvolu!*“¹²⁴

K prvním dvěma kapitolám pak básník staví třetí, kde odhaluje nešetrné a nedůstojné zacházení s mrtvými chudými, kteří byli dříve pohřbíváni do společné jámy. Hromadný hrob je zde také básnickým vyjádřením solidarity vyděděnců. „*Však i chudoba ta povždy kletá / v smrti věrnou značí rodinu, - / hrobník klna v dlouhou šachtu metá / zlopověstnou chudinu.*“ I v další básni s ostrým sociálním tónem je společná jáma pro chudý lid zmíněná: „*O kéž byste místo toho lidu / v šachtu stlali jeho chudobu*“¹²⁵ O bezútěšné situaci chudých, jež jsou bez nadějí na zlepšení životních podmínek a které často díky těžkému životu zastihne náhlá smrt, se dovídáme z básně začínající slovy „*Mnozí chválili, že zpívám o chudobě*“. Znovu tu ke konci básně nalézáme Nerudův pesimistický pohled na úděl života – člověk žije pro to, aby mohl jednou zemřít – a znovu vnímáme smrt spíše jako nicotu, než šťastné dlení v ráji.

¹²² NERUDA, J. *Básně*. 1. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1973. s. 192.

¹²³ Tamtéž. s. 192.

¹²⁴ Tamtéž. s. 192-3.

¹²⁵ Tamtéž. s. 193.

„Z věnce, který z ideí si mladost' svila, / každý den v hrob lístek umí pohřbíti, / dnové, lístky sprchnou – hlína děšť ten vpila - / živil's se, bys mohl jednou umříti!“¹²⁶

V tomto oddíle se také setkáváme s pojmem „smrt dávných myšlenek“. Lze si ho vykládat jako Nerudovo tíhnutí k minulosti a k osobnostem, jež k ní patřily. Osobnostem, kterých si Neruda vážil, které byly pro něj do jisté míry vzory a jejichž názory byly Nerudovi blízké. Například v básni, kde „svět idejí se mění v hřbitov“¹²⁷ : „Kolem hrobů pestrá moudrost' otcův – / (...) // Ve kostnici věkem oplísňené / myšlenky se zbledlé ubytují, - / ba se schovávají, že jich ztráty, / a to právem, vnuci nelitují!“¹²⁸ Neruda vyjadřuje nelibost vůči lidem, jež si neváží názorů a zkušeností už zemřelých blízkých či jiných moudrých osobností a vědomě je opomíjejí.

V další básni čteme: „Proud ten – čas! – jenž nezná břehův okovy! / Jen zde onde uzříš jako páru / ostrov plynout nad propastí zmaru, / dávných myšlenek to hřbitovy.“¹²⁹ Tato báseň je velmi zajímavá. Neruda přirovnává čas k proudu, k řece a každé její „části“ jako je písek, bahno, třpyt a lesk vlnek přiřazuje nějakou změnu, jež se po dobu několika desítek, stovek let udála. „Valí proud se světem bystrý, ostrý, / nekonečna jeho rovná cesta, / jeho pískem zbořená jsou města, / jeho kalem národův jsou kostry. // Vlnek třpyt jsou zhaslých sluncí světla, / zhaslých sluncí dávno zašlých časů - / vlnek lesk, - toť vlna spláchla krásu, / krásu, která po staletí květla.“ Protože jsou to změny dosti neutěšené, vyjadřující lítost nad touto skutečností, evokují v nás pocit Nerudova sympatizování s minulostí, stesk nad ubíhajícím časem. Takovéto tíhnutí k dobám dřívějším může poukazovat opět na již zmíněnou nespokojenost s přítomností.

7.4 Básně z původní sbírky *Hřbitovní kvítí*

Sbírka obsahuje prvních sedm básní bez jakéhokoli pojmenování, na ně navazující další dvaapadesát označených římskými číslicemi a dvě německy psaná motta. Z dvaapadesáti básní je více než polovina použita v pozdější sbírce *Knihy veršů* pod názvem *Lístky „Hřbitovního kvítí“*. Protože *Lístkům „Hřbitovního kvítí“* už pozornost věnována byla, nyní se budeme soustředit na zbylé básně původní sbírky.

¹²⁶ Tamtéž. s. 194.

¹²⁷ KRÁLÍK, O. *Křížovatky Nerudovy poezie*. 1. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1965. s. 21.

¹²⁸ NERUDA, J. *Básně*. 1. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1973. s. 195.

¹²⁹ Tamtéž. s. 195.

Prvních sedm je věnováno vzpomínce Nerudova nejlepšího přítele a spolužáka Antonína Tollmanna. Jsou to básně na sebe navazující a jednotícím prvkem je děj, který vypráví o Nerudově návštěvě mrtvého druha na hřbitově. Úplně počáteční verše uvozují tento drobný oddíl básníkovým příchodem k hřbitovu na pahorku, kde je pochován už čtvrtým rokem jeho milovaný dlouholetý přítel. „*Noha spěla má k těm chudým rovům, / poutcova jak k hrobu spasitele, / bych zřel místo, čtvrtá zim kde stlala / sabatový šat svůj na přítele.*“¹³⁰ V druhé básni se rozhlíží se po hřbitově, vidí „*zelenou trávu*“, „*červené kvítí*“, „*hnusné zažloutlé bejlí*“. V třetí poprosí starce, hrobníka, zda by mu neukázal, kde jeho přítel leží. Dovídáme se, že měl problémy v lásce, jež Neruda považuje za příčinu smrti. Stařec mu nakonec nijak nepomůže, jelikož se zdá, že z této příčiny umírá mnoho lidí. „*A jak umřel?*“ – „*Puklo mu srdce, / že mu oplatila lásku nevděkem!*“// (...) „*Kde by asi ležel, nevím víc; / neboť věřte, kterým srdce puklo, / že jich leží tuto na tisíc.*“¹³¹ Puknutí srdce – možné sledovat vliv romantismu.

V dalších třech básních zjišťujeme povrchně povahu zesnulého. Byl idealista, jenž na své ideály dopltil („*a tvé oko nad zbořeným světem / idealův hořkou slzu roní*“¹³²), odhalena je nám jeho nešťastná láska, když vyvolená dala přednost jinému, a nakonec se dočítáme o chudobném životě, příčině nemoci, které podlehnul: „*pak tě (osud) v sál uvedl, nad nímž slovo / „bída“ v hadův kruhu šumělo. // Kolem stolu živé kostry stály, / stolem jim zde hlad byl mořivý, (...) // A když přesycen byl's lahůdkami, / umdlen plesem tmavé do noci, / tu tě uložili v měkké lože, / v lože, kteréž sloulo „nemocí“.*“¹³³ Poslední báseň věnuje Neruda vzpomínce na střípek společně tráveného času, na kontrast jejich dvou povah a vyjadřuje tušení relativně blízkého shledání – smrti. „*Líhávali na jednom jsme loži / a tys horlil pro mou netečnost, / kdežto bažit po tvých idealech / vadila mně pouhá skutečnost. // A ta skutečnost již shromáždila / tisícerych v krátkém žití bolů, / srdce vadne, brzo, nejspíš brzo / poležíme sobě opět spolu.*“¹³⁴

V básních označených římskými čísly, taktéž inspirovaných toulkami mezi hroby, se básník věnuje takřka stejným tématům jako v *Lístkách Hřbitovního kvítí*. I smrt zde má podobnou symboliku. Například zde najdeme báseň, jež byla opět inspirována časem Dušiček, kde popisuje hemžení davu a dvě malé chudé děti nesoucí svému zemřelému otci

¹³⁰ NERUDA, J. *Hřbitovní kvítí*. Praha: Československé knihkupectví, 1928. s. 5.

¹³¹ Tamtéž. s. 6.

¹³² Tamtéž. s. 6.

¹³³ Tamtéž. s. 7-8.

¹³⁴ Tamtéž. s. 8.

ku hromadnému hrobu zbitý dřevěný kříž a svíci. Malé děti se v Nerudových básních objevují vícekrát. Jednou jen jako návštěvníci hřbitova, podruhé jako zemřelé osůbky, na jejichž malé rovy je žalostný pohled. Ovšem Neruda vidí v takové smrti i kladnou stránku. Vyzdvihuje dětskou nevinnost, která je tak předčasnou smrtí lidskému tvorečku zachována. „*Pozdravení vane matce truhla; - / neplač, bouř že květ tvůj sklátila: / dechl mráz a jasná vlna ztuhla, / než se v řece lidstva skalila.*“¹³⁵

Neruda obecně dosti vyzdvihuje nevinnost nebo žití bez špatných, hříšných skutků, ovšem zároveň dobře ví, že nepodlehnout nepravostem je velmi těžké pro lidi svobodné a bystré, jimž se hříchy mnohdy samy nabízejí. A kdo jednou okusí chuť nějaké nekalosti, která může obohatit či zpříjemnit život, odolává tomuto pokušení pak mnohem hůře, jak prozrazuje báseň XXXVII. „*Nevinnost jest bylina jak vodní, / s větrem po vlnách jenž bludných plove, / jejíž kořen s vlnou narozený samovražedně rybku k hodům zove. // Lehko vězni nevinnost zachovat, / lehko hlupci býti beze hříchu, / lehko tomu být i beze hříchu, / kdo nepoznal hříchův mocnou pýchu.*“¹³⁶ V jiné básni ale doznává, že když je člověk příliš hodný a dobrý ke všem, tak to také není dobře. Člověk by měl být sebevědomý a průbojný, aby něčeho dosáhnul. „*Upřímně se bratří zpovídejme, / upřímně si sdělme svoje hříchy, / vyznejme, že co nám škodí, jesti - / příliš dobrá vůle, málo pýchy.*“¹³⁷

Skrze některé verše Neruda popisuje vzhled hřbitova či hrobů a různé asociace při pohledu na ně („*Tichý růvek leží pozapadlý, / vůkol země suchá juž se zbořila: / dávno rakev spadla na turp zvadlý, / dávno země trup ten v popel změnila.*“¹³⁸), v jiných si básník domýšlí osud pochovaných, anebo je možná osobně znal, ještě když žili. Například osud lehkověrné ženy, zřejmě nevěstky, kterou muži využívali, vypráví báseň s číslem XXXVI. „*Nad rovečkem malým živá kostra sedí, / krásná to kdys žena ve želu: / ležít radovánek bez otce zde dítě, - / mělat matka mnoho manželů. // Manželů, již z lící sotva porozkvetlých / růže nevinnosti slíbali, / a když lístky seschlé v bláto opadaly, ještě v smíchu po nich šlapali.*“¹³⁹ Procházení se na hřbitově, kde byl pochován nejen přítel, ale také Nerudova rodina, jistě v básníkovi oživilo i vzpomínky na milovanou matku. Můžeme tak soudit podle dvou básní, ve kterých právě ona figuruje. V jedné z nich se Neruda svěřuje s nepěknou zkušeností, jak trýznivá je nejistota u postele těžce nemocné matky, zda se má syn připravovat

¹³⁵ NERUDA, J. *Hřbitovní kvítí*. Praha: Československé knihkupectví, 1928. s. 29.

¹³⁶ Tamtéž. s. 29.

¹³⁷ Tamtéž. s. 35.

¹³⁸ Tamtéž. s. 14.

¹³⁹ Tamtéž. s. 28.

na nejhorší či do poslední chvíle věřit a doufat v uzdravení. „*Otce, matku, lásku oželíme, / jsou-li pohrobeni zemí svatou, / huř však, dokud trapná nejistota / budoucí vám hrozí teprv ztrátou. // U matčina lože s bratry stojím, / chudák, dlouho nám už postonává, / darmo tážem se, zdaž naděje nám, / zdaž snad sirotkům nám dokonává.*“¹⁴⁰

V některých básních se vyskytuje téma pohřebního průvodu. Buď v podobě pouhé zmínky, kupříkladu dané v kontrast s jinou událostí jako je svatba (zřejmě za účelem zvýšené emotivnosti): „*Smutným náhle okem nevěstino, / smutným celé družstvo svatební, / potkají-li lidé zveselení / průvod černý – průvod pohřební.*“¹⁴¹, anebo je o „černém průvodu“ celá báseň. V jedné s číslem VII. se dokonce dovídáme, co bylo pro pohřeb, v tomto případě vojenský, typické. Rakev byla vezena v černém pohřebním voze taženým čtyřmi koňmi. Vůz byl označen „*bílým křížem*“, lebkou, „*v jejíž oční důlky had se vrývá; / a za lebkou lesklou, dutou, prázdnou, / prázdné čáko lidem „s bohem!*“ kývá.“¹⁴² Za vozem pak šel člen vojska s bubnem: „*Buben potažený černým sukem / trudně odměřený taktem zvučí, / k tomu z bratrů, již ho sprovázejí, / každý mrzutě si kletbu bručí.*“ Když se ještě zaměříme v této ukázce na slovo „*bratrů*“, zjistíme, že průvodu se účastnili také v tomto případě bratři z nějakého pohřebního spolku, jenž zajišťoval průběh pohřbu a věci okolo zemřelého.

V další básni XXXIII. s tematikou pohřbu vidíme kromě tradice položeného myrtového věnce s bílou stuhou na rakvi lidem, kteří se nestihli před smrtí sezdat (symbol nevinnosti, volnosti), také přístup lidí k neprovdaným ženám, tzv. „*starým pannám*“. Zatímco mladým lidem se přála sláva nebes, staré panny se hanily. „*Koho vezeš? děvče? hochá? / dej mu pánbůh nebe.*“ / „*Starou pannu!*“ – „*Ah to jiná! / nechť ji v zemi zebe!*“ // *Černý vůz se padlým sněhem / kolotavě plouží, - / ještě hana těsnou rakev / staré panně ouží.*“¹⁴³

Ovšem všechny básně psané jen ve smutné notě, i když hřbitovního motivu se stále dotýkají. Například vesele, s ironickým podtextem působí báseň XXX. Je velmi živá, melodická a lehce výsměšná kritizující tehdejší společnost, její přetvářku. „*Po mém pohřbu křepčili, / hudba skočnou hrála, / matka jídlem, nápojem / hosti častovala. // Druhý den se dělili / o mých zámkův devět, / že jsem málo zůstavil, / nadělali klevet. // „Komu že mou bývalou / milenku dá máma?“ - / „O tu já se nestarám, / postará se sama.*“¹⁴⁴ Za opravdu

¹⁴⁰ NERUDA, J. *Hřbitovní kvítí*. Praha: Československé knihkupectví, 1928. s. 34.

¹⁴¹ Tamtéž. s. 31.

¹⁴² Tamtéž. s. 12.

¹⁴³ Tamtéž. s. 27.

¹⁴⁴ Tamtéž. s. 25.

zábavnou a tentokráte pichlavou satirickou básněn můžeme považovat číslo XV. Básník zde propůjčil hlas svého mínění dvěma červům, jež symbolicky prozkoumali hlavy učencovu a básníkovu. Zjistili, že je stejná, jako kteréhokoli jiného člověka. „*Mezi hroby dva se červi potkali. / “Odkud, bratře?” – „Z lebky básníkovy.“ / „Tot’ nám bratr, co tam viděl, poví.“ / „Pouhý mozek – pra nic krásného. - / Odkud ty?” – „Já z lebky učencovy; / nezbylo i tu nic jasného.“ // „Myslím, bratře, že ti geniové / jsou jak ona pod sklenicí svíce; / posvítí-li jiným se tnou brodícím, / nezbyde jí samé nic pak více.“*¹⁴⁵

¹⁴⁵ NERUDA, J. *Hřbitovní kvítí*. Praha: Československé knihkupectví, 1928. s. 17.

8 Závěr

Pojem smrt v lidských dějinách několikrát změnil formu. Respektive jej měnili lidé v návaznosti na způsob života, společenské dění a vyspělost. Ariés nazval počáteční smrt „ochočenou“, která se přeměnila až do dnešní podoby „zdivočelosti“, kdy člověk neví dne ani hodiny a snaží se mnohdy ji oddálit za každou cenu, a proto své poslední chvíle života tráví zcela jinak než bylo zvykem dříve. Neruda se narodil do 19. století, kdy převažoval křesťanský přístup k smrti a pohřbívání, ale začal se do povědomí hrstky českých lidí „prokousávat“ i romantismus, který pojímal záhrobí zcela jinak. Lidé spíše než v ráj u Boha věřili v místo podobné tomu na Zemi, kde se setkají po smrti se svými blízkými. Tradiční představa Boha byla vystřídána představou všeobjímající přírody. Mezi tuto hrstku lidí ovlivněných romantismem patřil právě Jan Neruda.

V jeho díle je znatelná inspirace romantiky německými a evropskými jako byl Heinrich Heine nebo Lenau, ale i českým Karlem Hynkem Máchou. Nutno ovšem přiznat i vliv české lidové kultury Karla Jaromíra Erbena. V mnoha básních Jana Nerudy vnímáme smrt jako nicotu, konečnou platnost nebytí. Lze tedy usuzovat, že Neruda nebyl křesťan, jako většina lidí té doby, mezi něž patřila i jeho hluboce věřící matka, ale spíše ateista. Motivy smrti se jak v prozaické, tak v básnické tvorbě Jana Nerudy vyskytují poměrně často. Myšlenka skonání věnuje hodně pozornosti. Zaplňuje stránky popisy pohřbu, realistickými postřehy z okolí, v němž lidé zákonitě umírají, ale zároveň dodává smrti i jinou symboliku prostřednictvím metafor a metonymií, takže máme možnost v ní spatřit i romantický, sarkastický nebo cynicky bolestný tón.

Neruda vyjadřuje postoj k životu a sejetí s přírodou i skrze popis posledního svého místa odpočinku. Jeho představa se v průběhu let různě vyvíjí a koloruje, ale jedno vždy zůstává neměnné – chce být pohřben pod širým nebem, nejlépe v hlíně, aby na jeho hrobě rostla zeleň, a ne v kobce. Proto, když po jeho smrti měl být pohřben do Slavína, kolumbária na Vyšehradě, jeho věrná hospodyně A. Horalíková energicky proti tomuto záměru vystoupila a přimlouvala se tak dlouho, až nakonec prosadila pro svého pána venkovní hrob.¹⁴⁶ (viz příloha č. 8)

¹⁴⁶ NOVOTNÝ, M. *Rok Jana Nerudy: v datech, obrazech, zápisech a poznámkách*. Praha: Melantrich, 1952. s. 190-1.

POUŽITÁ LITERATURA

ARBES, J. *O Janu Nerudovi*. 1. vyd. Praha: Melantrich, 1952. 218 s. ISBN neuvedeno.

ARIÉS, P. *Dějiny smrti, díl 1.: Doba ležících*. 1. vyd. Praha: Argo, 2000. 360 s. ISBN 80-7203-286-0.

ARIÉS, P. *Dějiny smrti, díl 2.: Zdivočelá smrt*. 1. vyd. Praha: Argo, 2000. 410 s. ISBN 80-7203-293-3.

BENEŠOVÁ, M. Funerální architektura v tvorbě českých architektů druhé poloviny 19. století. In *Fenomén smrti v české kultuře 19. století. Sborník příspěvků z 20. ročníku symposia k problematice 19. století, pořádaného 9. - 11. března 2000 ve Státní vědecké knihovně v Plzni Ústavem dějin umění AV ČR ve spolupráci s Ústavem pro českou literaturu AV ČR a Archivem města Plzně*. LORENZOVÁ, H., PETRASOVÁ, T. 1. vyd. Praha: Koniasch Latin Press, 2001. s. 92- 105.

DAVIES, D. J. *Stručné dějiny smrti*. 1. vyd. Praha: Volvox Globator, 2007. 188 s. ISBN 80-7207-628-4.

Dějiny české literatury III. 1. vyd. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1961. 634 s. ISBN neuvedeno.

HORA, J. *Poesie a život*. 1. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1959. 453 s. ISBN neuvedeno.

JÖCKLE, C. *Memento mori: Historie pohřbívání a uctívání mrtvých*. 1. vyd. Praha: Knižní klub a Balios, 2000. 160 s. ISBN 80-242-0108-9.

KLEINSCHNITZOVÁ, F. Nerudovo „Hřbitovní kvítí“. *Listy filologické*. 1919, roč. 46, s. 278-290.

KOVÁŘÍK, V. *Daleká, široká pole...* 1. vyd. Praha: Středočeské nakladatelství, 1984. 224 s. ISBN 42-011-84.

KRÁLÍK, O. *Křižovatky Nerudovy poezie*. 1. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1965. 144s. ISBN 14-659-65.

KŘIVÁNEK, V. *Jan Neruda*. 1. vyd. Praha: Horizont, 1983. 156 s. ISBN 40-051-83.

Lexikon české literatury, M-O. 1. vyd. Praha: Academia, 2000. 730 s. ISBN 80-200-0708-3.

LORENZOVÁ, H. Český *biedermeier* a náhrobní poezie. In *Fenomén smrti v české kultuře 19. století. Sborník příspěvků z 20. ročníku symposia k problematice 19. století, pořádaného 9. - 11. března 2000 ve Státní vědecké knihovně v Plzni Ústavem dějin umění AV ČR ve spolupráci s Ústavem pro českou literaturu AV ČR a Archivem města Plzně*. LORENZOVÁ, H., PETRASOVÁ, T. 1. vyd. Praha: Koniasch Latin Press, 2001.

MUDROVÁ, I. Prahou s otevřenýma očima. *NLN*, 2005, Praha. s. 30-38.

NERUDA, J. *Balady a romance, Zpěvy páteční*. 3. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1957. ISBN 71-19-30.

NERUDA, J. *Básně*. 1. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1956. 520 s. ISBN neuvedeno.

NERUDA, J. *Básně*. 1. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1973. 280 s. ISBN neuvedeno.

NERUDA, J. *Hřbitovní kvítí*. Praha: Československé knihkupectví, 1928. 48 s. ISBN neuvedeno.

NERUDA J. *Povídky malostranské*. Praha: Rodinná knihovna, 1929. 296 s. ISBN neuvedeno.

NOVÁK, A. *Studie o Janu Nerudovi*. Praha: Nakladatel F. Topič, knihkupec. 138 s. ISBN neuvedeno.

NOVOTNÝ, M. *Rok Jana Nerudy: v datech, obrazech, zápisech a poznámkách*. Praha: Melantrich, 1952. 276 s. ISBN neuvedeno.

PETRASOVÁ, T. Utopie a pragmatismus osvícenské architektury: klasicistní hrobky a hřbitovy. In *Fenomén smrti v české kultuře 19. století. Sborník příspěvků z 20. ročníku symposia k problematice 19. století, pořádaného 9. - 11. března 2000 ve Státní vědecké knihovně v Plzni Ústavem dějin umění AV ČR ve spolupráci s Ústavem pro českou literaturu AV ČR a Archivem města Plzně*. LORENZOVÁ, H., PETRASOVÁ, T. 1. vyd. Praha: Koniasch Latin Press, 2001.

POHORSKÝ, M. Poznámka o skupině Nerudových žáků. *Česká literatura, časopis pro literární vědu*, 1954, roč. 2, č 2, s. 188-189. ISSN neuvedeno.

SEDLÁČEK, F. *In memoriam Jana Nerudy*. Praha: Společný výbor Nerudových oslav v Národním divadle, 1941. Výtisk č. 424. ISBN neuvedeno.

Slovník českých spisovatelů. 2. vyd. Praha: Libri, 2005. 832 s. ISBN 80-7277-179-5.

SVOBODA, L., ŠALDA, F.X. *Odkazy pokrokových osobností naší minulosti*. 1. vyd. Praha: Svobodné slovo, 1967. 410 s. ISBN 32-020-67.

ŠPIČÁK, J. *Čtení o Janu Nerudovi*. 1. vyd. Praha: Melantrich, 1985. 358 s. ISBN 32-030-85.

THON, J. Ohlas Nerudova článku „Na Volšanském hřbitově“. *Česká literatura, časopis pro literární vědu*, 1954, roč. 2, č 4, s. 372-379. ISSN neuvedeno.

VLNAS, V. Druhý život barokního pohřbu. In *Fenomén smrti v české kultuře 19. století. Sborník příspěvků z 20. ročníku symposia k problematice 19. století, pořádaného 9. - 11. března 2000 ve Státní vědecké knihovně v Plzni Ústavem dějin umění AV ČR ve spolupráci s Ústavem pro českou literaturu AV ČR a Archivem města Plzně*. LORENZOVÁ, H., PETRASOVÁ, T. 1. vyd. Praha: Koniasch Latin Press, 2001. s. 12-23.

INTERNETOVÉ ZDROJE

ATLAS ČESKA. Malostranský hřbitov [online]. c 2007, [cit. 2010-03-29]. Dostupné z: <<http://www.atlasceska.cz/praha/malostransky-hrbitov/>>.

MARTA. *Klub přátel starého Smíchova* [online]. 2. 11. 2008, c 2008 [cit. 2010-03-29]. Dostupné z: <http://www.praha-smichov.cz/gallery.php?akce=obrazek_ukaz&media_id=481>.

MISCHU. *Malostranský hřbitov 9. 9. 2007* [online]. [cit. 2010-03-29]. Dostupné z: <<http://www.mischu.ic.cz/fotogalerie/alba/malostranskyhrbitov992007/index.html>>.

PRAŽSKÁ INFORMAČNÍ SLUŽBA. *Památky: Malostranský hřbitov* [online]. c 1995, poslední revize 11. 3. 2010 [cit. 2010-03-29]. Dostupné z: <http://www.pis.cz/cz/praha/pamatky/malostransky_hrbitov>.

OBRAZOVÁ PŘÍLOHA

Příloha č. 1: Pomník zdobící hrob hraběte Leopolda Leonarda Thun-Hohensteina.¹⁴⁷

Příloha č. 2: Hroby zarostlé břečťanem.¹⁴⁸

¹⁴⁷ MISCHU. *Malostranský hřbitov 9. 9. 2007* [online]. [cit. 2010-03-29]. Dostupné z: <http://www.mischu.ic.cz/fotogalerie/alba/malostranskyhřbitov992007/index.html>.

¹⁴⁸ Tamtéž.

Příloha č. 3: Náhrobek ve tvaru kříže.¹⁴⁹

Příloha č. 4: Náhrobek s křížem.¹⁵⁰

¹⁴⁹ Tamtéž.

¹⁵⁰ MARTA. *Klub přátel starého Smíchova* [online]. 2. 11. 2008, c 2008 [cit. 2010-03-29]. Dostupné z: <http://www.praha-smichov.cz/gallery.php?akce=obrazek_ukaz&media_id=481>.

Příloha č. 5: Hrob „svaté holčičky“.¹⁵¹

Příloha č. 6: Hrob Duškových, známých osobností v oblasti hudby a přátel W. A. Mozarta.¹⁵²

¹⁵¹ Tamtéž.

¹⁵² Tamtéž.

Příloha č. 7: Socha truchlící ženy.¹⁵³

Příloha č. 8: Hrob Jana Nerudy.¹⁵⁴

¹⁵³ Tamtéž.

¹⁵⁴ NOVOTNÝ, M. *Rok Jana Nerudy: v datech, obrazech, zápisech a poznámkách*. Praha: Melantrich, 1952. s. 190.

Anotace

Jméno a příjmení:	Zuzana Šindlerová
Katedra:	českého jazyka a literatury PdF UP Olomouc
Vedoucí práce:	Doc. Mgr. Igor Fic, Dr.
Rok obhajoby:	2010
Název práce:	Hřbitovní motivy a motivy smrti v díle Jana Nerudy
Název v angličtině:	The cemetery motives and motives of death in Jan Neruda's work
Anotace práce:	Bakalářská práce je zaměřena na vnímání smrti, její symboliku a podoby v díle Jana Nerudy, obzvláště v jeho básních či <i>Malostranských povídkách</i> . Pro hlubší porozumění těmto motivům jsou do práce zařazeny i kapitoly o Malostranském hřbitovu, který Nerudu inspiroval, a přijímání smrti společností.
Klíčová slova:	Jan Neruda, Malostranský hřbitov, smrt, podoby smrti, pohřební motivy, hřbitovní motivy
Anotace v angličtině:	The bachelor thesis is focused on perception of death, its symbology and images in Jan Neruda's work, especially in his poems or <i>Tales of the Little Quarter</i> . For the deeper understanding of these motives, there are included the chapters about Malostranský cemetery, which inspired Jan Neruda, and receiving death by the society.
Klíčová slova v angličtině:	Jan Neruda, Malostranský cemetery, Death, funeral motives, cemetery motives
Přílohy vázané v práci:	8 fotografií
Rozsah práce:	49 stran
Jazyk práce:	čeština

